

Voorwoord

Medio 2011 is de provincie samen met de Vereniging van Brabantse Gemeenten (VBG) gestart met het programma (Veer)krachtig Bestuur. Een traject waarbij wij ons ten doel stellen te komen tot een overheid die alert en slagvaardig is en de grote economische en maatschappelijke uitdagingen kan oppakken en lokaal kan laten doorwerken.

Voor ogen hebben wij een overheid, gemeenten en provincie gezamenlijk, die voor en samen met het bedrijfsleven, het maatschappelijke middenveld en de Brabantse burgers adequaat en snel kan inspelen op relevante maatschappelijke ontwikkelingen en initiatieven. Er is gekozen voor een weg waar de gemeenten zelf met betrokkenheid van het lokale middenveld tot een gedegen analyse komen en deze vertalen in oplossingsrichtingen. Daarbij gaat het onder meer om de vraag hoe de gemeente het bestuur zo dicht mogelijk bij de burger kan organiseren maar ook om de vraag welke oplossing het meeste recht doet aan de lokale en regionale situatie.

Er is door de provincie in nauwe samenspraak met deskundigen uit verschillende geledingen en in afstemming met de VBG een visie ontwikkeld die door gemeenten gehanteerd kan worden voor hun doorontwikkeling. De essays in dit boekwerk vormen een onderlegger voor diegene die actief betrokken is bij de discussies over de toekomstbestendige bestuurlijke inrichting van en voor Brabant. Zij bieden nieuwe en verrassende inzichten, ook voor de geïnteresseerde lezer.

Zo laat het onderzoek van professor P.P. Tordoir zien dat gemeenten deel uitmaken van netwerken. Afhankelijk van de motieven van een burger beweegt hij /zij zich van de ene gemeente naar de ander. Enerzijds ontstaan er voor burgers relevante clusters van naburige gemeenten, anderzijds ontstaan er grootschalige intergemeentelijke verbanden met een eigen dynamiek. Het belang van intergemeentelijk afgestemd beleid wordt aangestipt. Het essay van professor A.J.A. Bijsterveld biedt een verdere verdieping op het onderzoek van Tordoir. Welke cultuur- en landschapshistorische indicatoren zijn tot op de dag van vandaag van invloed op de samenhang binnen en tussen regio's? Hij staat stil bij begrippen als identiteit en laat ons zien dat vooral economische ontwikkeling en culturele innovatie stedelijke fenomenen zijn.

Mede namens de VBG spreek ik de wens uit dat deze essays van waarde zullen zijn in de gedachtenvorming over de toekomst van uw gemeente.

Bert Pauli

*Gedeputeerde Economische Zaken en Bestuur
Provincie Noord-Brabant*

prof. dr. A.J.A. Bijsterveld

Arnoud-Jan Bijsterveld (1962) is bijzonder hoogleraar Cultuur in Brabant aan Tilburg University. Zijn leerstoel maakt deel uit van de Erfgoed Academie Brabant, het deskundigheidsprogramma van Erfgoed Brabant op het gebied van cultureel erfgoed, geschiedenis, identiteit, streektaal en volkscultuur. Daarnaast doceert hij als universitair hoofddocent geschiedenis-cursussen in de opleidingen Liberal Arts and Sciences en Sociologie. Zijn aandachtsvelden zijn regionale dimensies van Europese cultuurgeschiedenis, in het bijzonder van Brabant; publieksgerichte geschiedenis, met een focus op herinneringscultuur; en politieke en kerkgeschiedenis van de volle middeleeuwen. Hij was eerder werkzaam als onderzoeker en docent aan verscheidene universiteiten in binnen- en buitenland.

NAAR INDICATOREN VOOR REGIONALE SAMENHANG

DE BIJDRAGE VAN LANDSCHAPS- EN CULTUURGESCHIEDENIS

Inleiding en vraagstelling

Hoewel de meeste Noord-Brabanders vinden dat Noord-Brabant als provincie 'één' moet blijven, is het voor de gemiddelde Brabander ook duidelijk dat onder die provinciale eenheid de nodige regionale diversiteit schuilt¹. Dat verbaast niet want de provincie beslaat een groot gebied met veel inwoners: met bijna 5000 km² omvat Noord-Brabant om en nabij een achtste deel van Nederland en met bijna 2,5 miljoen inwoners telt het 14,7 % ofwel een zevende van de Nederlandse bevolking. Dit essay beoogt te verkennen of er cultuur- en landschapshistorische indicatoren zijn op grond waarvan samenhang binnen en tussen regio's in Noord-Brabant waargenomen kan worden en of er, op basis van diezelfde indicatoren, scherpe grenzen dan wel overgangsgebieden zichtbaar gemaakt kunnen worden waarmee men rekening zou moeten houden in discussies over

samenwerking tussen gemeenten. Doel is inzicht te geven in een aantal cultuur- en landschapshistorische indicatoren die tot op de dag van vandaag van invloed zijn op de samenhang en relaties in en tussen bepaalde gebieden en wellicht een rol spelen in de samenwerking tussen gemeenten. Door vergelijking met een aantal opvallende bevindingen van prof. dr. P. Tordoir in zijn onderzoek naar verplaatsingen vanuit en naar gemeenten in Noord-Brabant wordt zichtbaar welke van de hier beschreven indicatoren van invloed zijn op de aangetroffen of juist ontbrekende samenhang en relaties tussen de gemeenten in een bepaald gebied. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan de discussie in het kader van het provinciale programma (Veer)Krachtig Bestuur, dat een proces op gang wil brengen waarin gemeenten zich actief bezighouden met de vraag of zij bestuurlijk opgewassen zijn tegen de opgaven van morgen.

Vijf indicatoren

Hier richten we ons op de volgende indicatoren:

1. landschappelijke indicatoren (bodem, water, natuur) en de daarmee samenhangende infrastructuur (rivieren, wegen, kanalen) van verschillende regio’s;
2. daarop voortbouwend: de agrarische geschiedenis van de verschillende regio’s, die op haar beurt weer de industriële ontwikkeling bepaalde. Beide kunnen worden samengenomen onder het hoofdstuk economische indicatoren;
3. politiek-institutionele indicatoren: de afbakening van verschillende historische territoria, die tot op de dag van vandaag haar invloed laat gelden;
4. religieuze indicatoren: de verdeling tussen katholieke en protestantse gebieden, en die tussen de twee bisdommen;
5. sociolinguïstische indicatoren: de verdeling van dialecten over Noord-Brabant en de daaruit af te leiden regio-indeling.

In het verleden werden aan dit rijtje ook psychologische en mentale indicatoren toegevoegd, vaak met een vermeende biologische of etnische achtergrond. Zo constateerde de Brabantse romanschrijver Antoon Coolen (1897-1961) in 1950 in Land en volk van Brabant dat ‘de grenzen van een provincie (..) tamelijk willekeurige grenzen’ zijn maar dat er binnen die grenzen niettemin ‘een afgebakende verscheidenheid bewaard’ is: ‘Friezen zijn anders dan Groningers, Geldersen anders dan Brabanders, Zeeuwen anders

dan Limburgers’.² Hij spreekt over een ‘volkskaraktergeographie’ en over ‘zoiets als een waarlijk saamhorige en herkenbare volksgemeenschap’. Hij vervolgt: ‘Bij de Brabanders vallen doorgaans gemoedelijkheid en hartelijkheid op’. En dat moeten wel ‘oorspronkelijke trekken in het wezen zijn’. Want hoewel ‘de streekdialecten, de klederdrachten, de woningbouw (...) in Brabant uiteen(lopen)’, ‘zijn zij varianten, schakeringen van dienzelfden norm, die als Brabants herkenbaar is’.

‘Naar de kanten van De Klundert en het Hollandsch Diep, ook wel het Hollandse gedeelte van de provincie genoemd, wijzigen beeld en atmosfeer van leven, die wij Brabants kunnen noemen, zich het sterkst. Groot is juist het verschil tussen het Meierijse en Kempische, dat wat de zandgronden gemeen hebben, en deze klei-en waterstreek.’

In dezelfde bundel stelt dr. P.C. de Brouwer dat ‘de Brabander behoort tot het intuïtieve type van mensen’.³ Een dergelijke typering van regionale karaktertrekken was lange tijd bon ton, maar al in 1967, veertig jaar voor prinses Máxima, constateerde Jan Naaijken (1919) in Leer ze mij kennen ... de Brabanders – net als het eerdergenoemde boek geïllustreerd met foto’s van Martien Coppens (1908-1986) – dat het ‘evident’ is ‘dat de Brabander niet bestaat’.⁴ Terecht stelt hij: ‘Strikt wetenschappelijk is het vermoedelijk niet bewijsbaar dat volkskarakters bestaan’. Ook maakt hij korte metten met

vermeende biologische overeenkomsten of stamverwantschap, waar eerdere schrijvers op grond van mentaliteit en uiterlijk een onderscheid meenden te kunnen maken tussen West-Brabanders, Meierijenaars, Peellanders, enzovoort.

Toch meende zelfs Naaijken in Mgr. Bekkers (1908-1966) een Brabander te zien ‘die al de typische kenmerken van zijn autochtone Frankische komaf vertoont’:

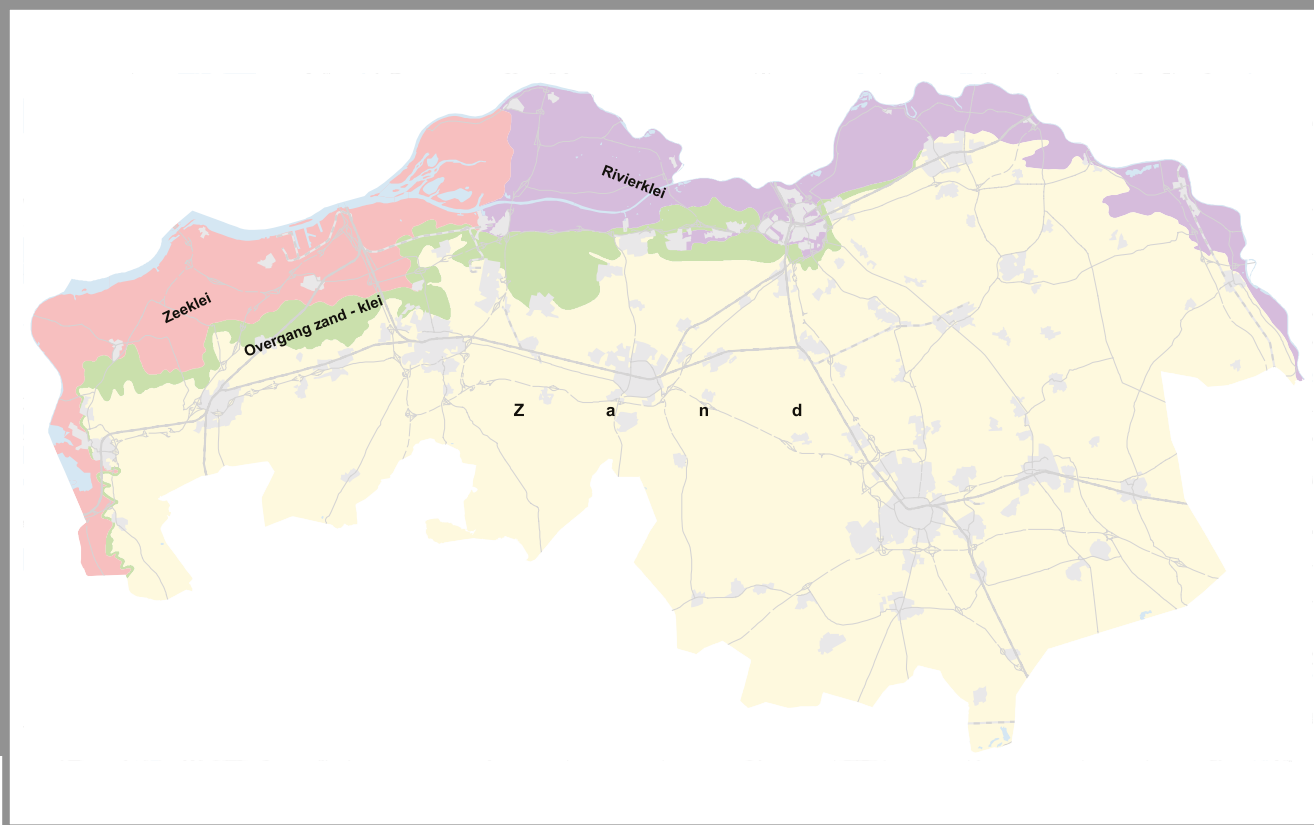
*(...) betrekkelijk klein en stevig van statuur, het ronde hoofd, de donkere haren en zware wenkbrauwen, de bruine ogen, de vaste mond die tot vriendelijkheid geneigd zijn, zoals zijn hele wezen’.*⁵

Inmiddels weten we dat er empirisch geen basis is voor deze en soortgelijke indelingen, noch psychologisch, noch biologisch.⁶ Dergelijk Blut und Boden-denken is nu dan ook niet meer aan de orde.

1. Landschappelijke indicatoren

Verschillen tussen mensen kunnen alleen gemaakt worden op grond van objectieve verschillen in hun handelen en gedrag. Daarbij gaat het in de eerste plaats om keuzes ten aanzien van hun middelen van bestaan. Die keuzes worden gedicteerd door

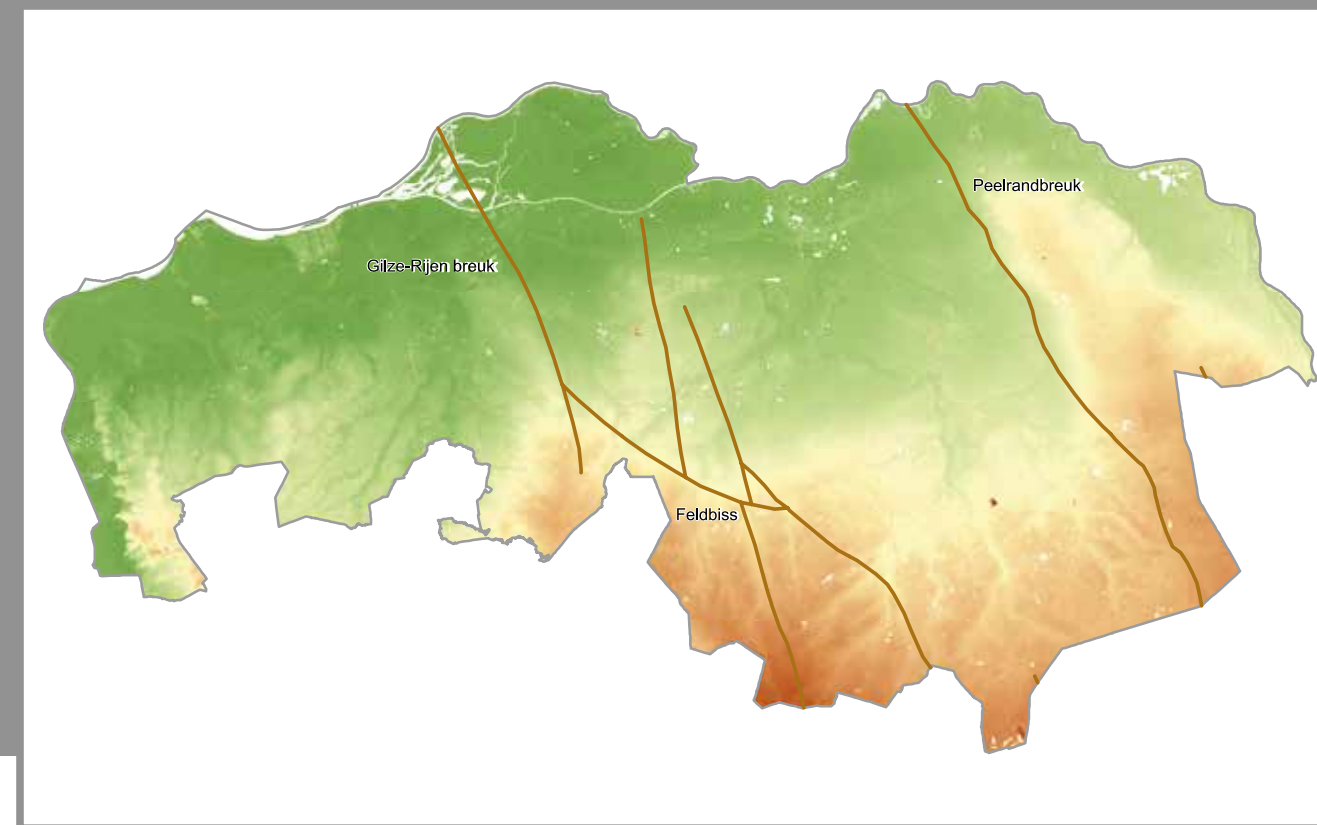
natuurlijke en landschappelijke factoren: de aard van het klimaat, de kwaliteit van de bodem en het aanbod aan natuurlijke hulpbronnen als water, delfstoffen, hout en andere natuurproducten.

In 2002 deelde Karel Leenders het Noord-Brabantse landschap op bodemkundige criteria in 'in drie regionaal verschillende fysisch-geografische landschappen': 'het zandgebied met de klei-op-zand en klei-op-veen-op-zand in de overgang naar het echte kleigebied (80 %), de al dan niet bedijkte estuaria van de Noordwesthoek (13,5 %) en het rivierenlandschap langs de Maas van de Langstraat tot bovenstrooms van Cuijk (6,5 %)'.⁷ Deze bodemkundige indeling wordt ook goed zichtbaar op de bodem-

kaart van Noord-Brabant (zie kaart 1.1). Behalve de verschillen in bodemstructuur zijn er ook hoogteverschillen want de genoemde bodemlagen hellen in noordelijke richting af: 'op de lijn Halsteren-Langstraat wordt het zee-niveau bereikt', terwijl in de zuidelijkste delen van de provincie de bodem de grootste hoogte bereikt: tot 40 m boven NAP (zie kaart 1.2).⁸ Deze omstandigheden bepalen ook het historische grondgebruik: zo bestond er rond 1840 in zand-Brabant een nauw verband tussen de absolute hoogteligging en tal van

1.1. Bodemkaart van Noord-Brabant (bron: Provincie Noord-Brabant)

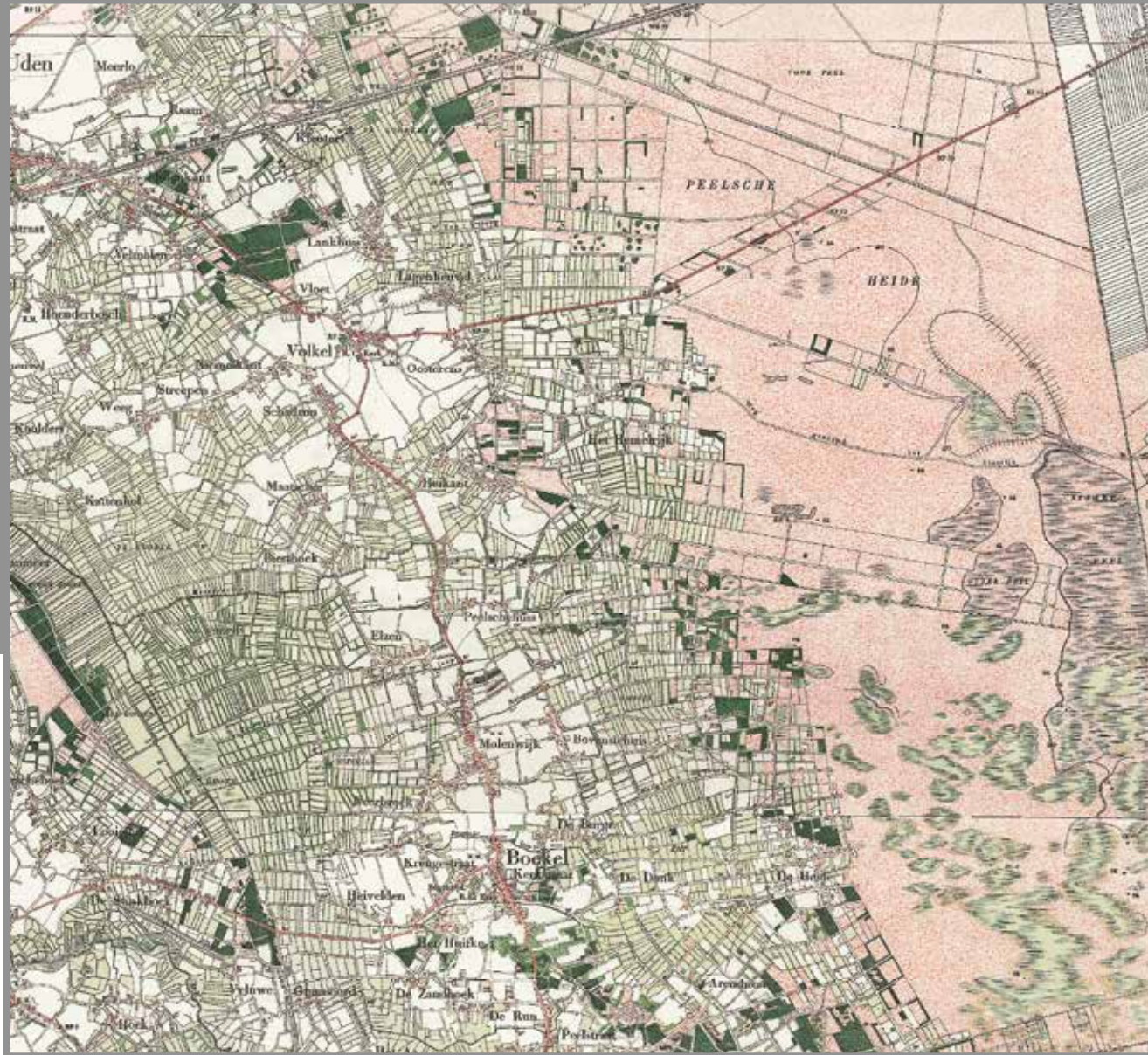
1.2. Hoogtekaart van Noord-Brabant

(bron: Waterbeheersing in Noord-Brabant op www.bhic.nl/waterbeheersing-in-noord-brabant)

landschappelijke kenmerken: 'De laagste gronden waren het meest ontgonnen, de hoogste het minst; bossen kwamen het meest voor in de laagste zone'.⁹ Later vinden we dankzij ontginningen ook in de hoger gelegen zones steeds meer cultuurland. De verdichting van bewoning en bebouwing begon eveneens in de lager gelegen gebieden en schoof geleidelijk 'opwaarts'.

De geleidelijke uitbreiding van het cultuurland op de hogere gronden was afhankelijk

van drie factoren: a. de omvang van de veestapel, die op zijn beurt weer afhankelijk was van de beschikbaarheid van grasland; b. de nabijheid van steden, die het omringende platteland stimuleerden tot het telen van speciale producten; c. de tijd: toenemende demografische druk, welvaartstoename en nieuwe technische mogelijkheden bevorderden de ontginning van 'woeste gronden' tot cultuurland in de hogere en verder van de stedelijke kernen gelegen gebieden (zie de vergelijking tussen kaart 1.3 en 1.4).¹⁰

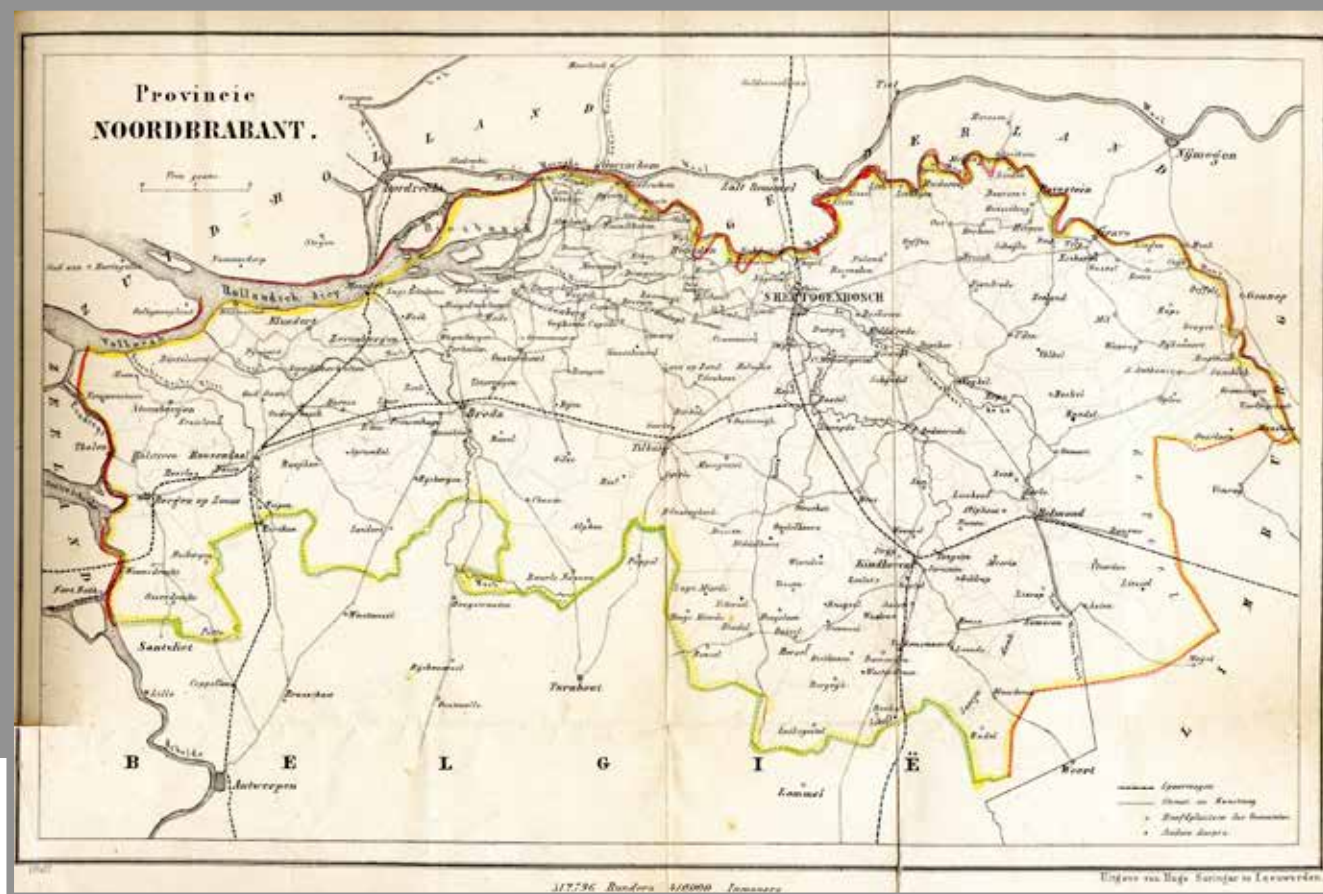

1.3. In cultuur gebrachte gebieden in 1890-1899

(bron: 'Bonnekaarten' Noord-Brabant op www.brabant.nl/subsites/kaarten/thematisch/culturele-kaarten/historische-topografische-kaarten.aspx)

1.4. Hetzelfde gebied op een hedendaagse topografische kaart

Uiteraard bepaalde de aanwezigheid van natuurlijke barrières ook de mogelijkheden van verkeer, handel en vervoer (zie kaart 1.5). Van oudsher werd Noord-Brabant doorkruist door (onverharde) landwegen. Pas vanaf de achttiende eeuw werden de eerste verharde ‘banen’ aangelegd. Tot in de vroegmoderne tijd werden ook de kleine riviertjes in de Meierij ‘bevaren’: op zogenoemde pleiten werden goederen vervoerd

op Dommel en Aa. In de veengebieden van het noorden en westen van Noord-Brabant fungeerde vanaf de veertiende eeuw een uitgebreid net van turfvaarten, aanvankelijk gegraven voor het vervoer van turf maar later ook gebruikt voor ander vervoer. Feitelijk fungeerde alleen de Peel als een ondoordringbare woestenij: slechts via Meijel kon het nu Limburgse Sevenum bereikt worden, vandaar de uitdrukking

1.5. Kaart van Noord-Brabant met wegen, spoorwegen en kanalen anno 1868

(bron: www.atlas1868.nl/nb/provnoord-brabant.html)

1.6. Hedendaagse kaart met verkeers- en vervoers-verbindingen

(bron: Provincie Noord-Brabant)

‘dat is mijl op zeven’. In het noorden, westen en zuiden waren dus voldoende water- en landwegen aanwezig voor regelmatig transport en verkeer, al was hier de kwaliteit van de wegen vaak een belemmering. Ook maakten te veel of te weinig water in de Maas – een frequent euvel voorafgaand aan de twintigste-eeuwse kanalisering – waterwegen onbetrouwbaar. Maar in de regel kende en kent Brabant intern weinig

fysieke hindernissen (zie kaart 1.6). Wel is bekend dat bepaalde grote heidegebieden veelvuldig verkeer en dagelijkse contacten belemmerden: al in de elfde eeuw beklagde een monnik van de abdij van Sint-Truiden zich over de onherbergzaamheid van de uitgestrekte heidevlakten in de Kempen (een naam die trouwens verwijst naar een woeste, onontgonnen streek).¹¹ Natuur, bodemgebruik en landschap leidden tot

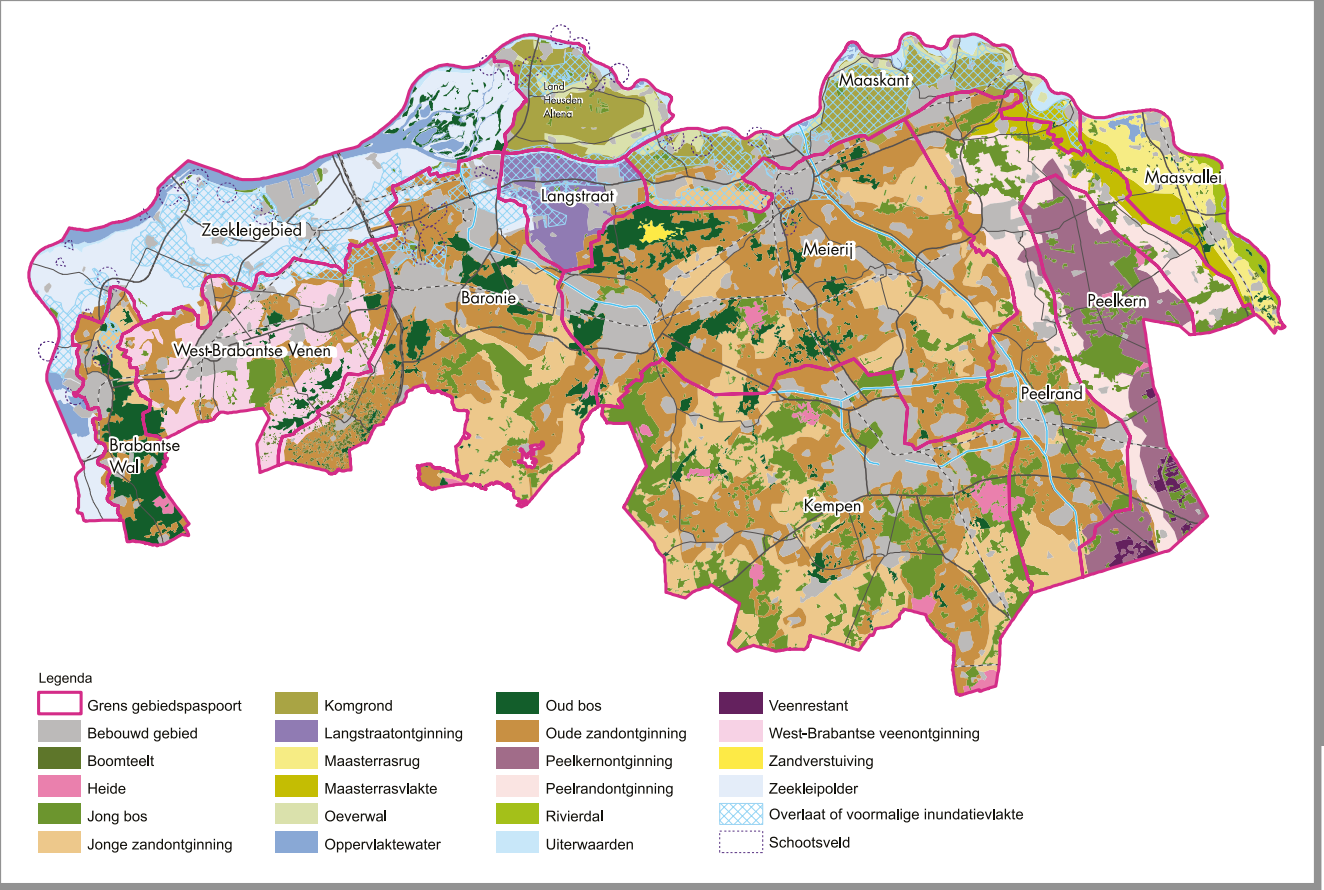
regionale differentiatie en op grond daarvan kunnen voor Noord-Brabant indelingen in cultuurlandschappen worden gemaakt. Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP; 1980-1993) kwam tot acht regio's: het Brabants Kleigebied, Zuidwest-Brabant, de regio Tilburg, Kempenland, de regio 's-Hertogenbosch, de regio Eindhoven, Maaskant en het Brabants Peelgebied (zie kaart 1.7). Ton Kappelhof bracht dit aantal in 1997

op grond van landschaps- en cultuurhistorische argumenten terug tot vijf: de Meierij van 's-Hertogenbosch; Kempenland met Eindhoven en Tilburg; Zuidwest-Brabant (met Baronie en Markiezaat); het 'Hollandse' Kleigebied; en Maaskant en Peelland.¹²

De provincie Noord-Brabant op haar beurt kwam in de Uitwerking gebiedspaspoorten (2011) tot twaalf Brabantse landschapstypen

1.7. Cultuurlandschappen in Noord-Brabant

(bron: Provincie Noord-Brabant naar Ch. Kolman e.a., Monumenten in Nederland. Noord-Brabant (Zeist en Zwolle 1997)).

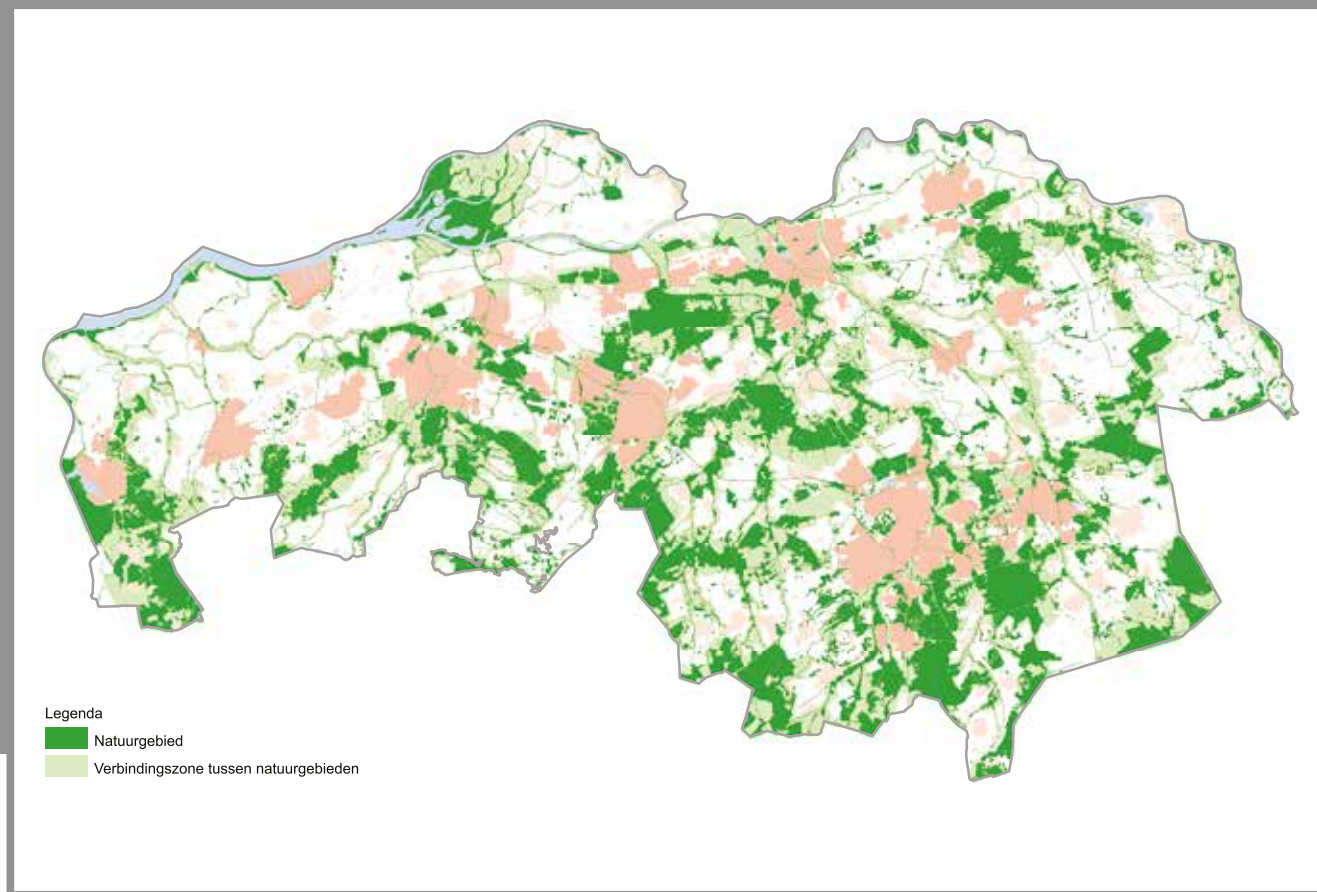
1.8. Kaart met 'Gebiedspaspoorten'

(bron: Provincie Noord-Brabant op www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/ruimtelijke-ordening/structuurvisie/-/media/D69C-4891CA6445EAAC4AEB-F74F1DDDDFD.pdf)

waarvan in de Structuurvisie ruimtelijke ordening de kenmerkende landschapskwaliteiten worden beschreven: de natuurlijke basis, het ontginningslandschap en het moderne landschap (zie kaart 1.8).¹³

Het gaat achtereenvolgens om het Zeekleigebied; het Land van Heusden en Altena; Maaskant; de Maasvallei; de Brabantse Wal; de West-Brabantse Venen;

de Langstraat; de Baronie; de Meierij; de Kempen; de Peelrand; en de Peelkern. Los daarvan zijn ook inventarisaties gemaakt van de belangrijkste natuurgebieden en natuurlandschappen in Noord-Brabant. Uiteraard is ook hun ligging nauw verbonden met natuurlijke omstandigheden en landschappelijke factoren: hoog en laag, nat en droog, en in cultuur gebracht of niet (zie kaart 1.9)

2. Economische indicatoren

De natuurlijke verschillen zijn dus bepalend geweest voor de historische en huidige landschappelijke verscheidenheid. Zo bepaalden bodem, water en hoogteverschillen

ook het karakter en de ontwikkeling van het agrarisch bedrijf. Dat was tot een eeuw

geleden de belangrijkste bron van bestaan in Noord-Brabant: in 1850 was nog ruim de helft van de Noord-Brabanders werkzaam in de landbouwsector en in 1909 nog 38 procent.¹⁴ De mate van vruchtbaarheid van de grond determineerde de landbouwopbrengsten en daarmee de rijkdom

1.9. Natuurgebieden in Noord-Brabant

(bron: Provincie Noord-Brabant op www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/ruimtelijke-ordening/structuurvisie.aspx)

dan wel armoede van de boeren en hun expansiemogelijkheden. Ook de agrarische bedrijfsstructuur was daarvan geheel afhankelijk: de keuze voor akkerbouw dan wel veeteelt of gemengd bedrijf; de keuze tussen zelfvoorzienende gezinsbedrijven dan wel bedrijven gericht op commerciële productie voor de markt; en de aanwezigheid en hoeveelheid personeel. Tot in de jaren vijftig konden op schoolkaarten van Noord-Brabant de lijnen tussen gebieden met rogge- of tarweteelt, suikerbieten of gemengd bedrijf haarscherp getrokken worden (zie kaart 2.1).

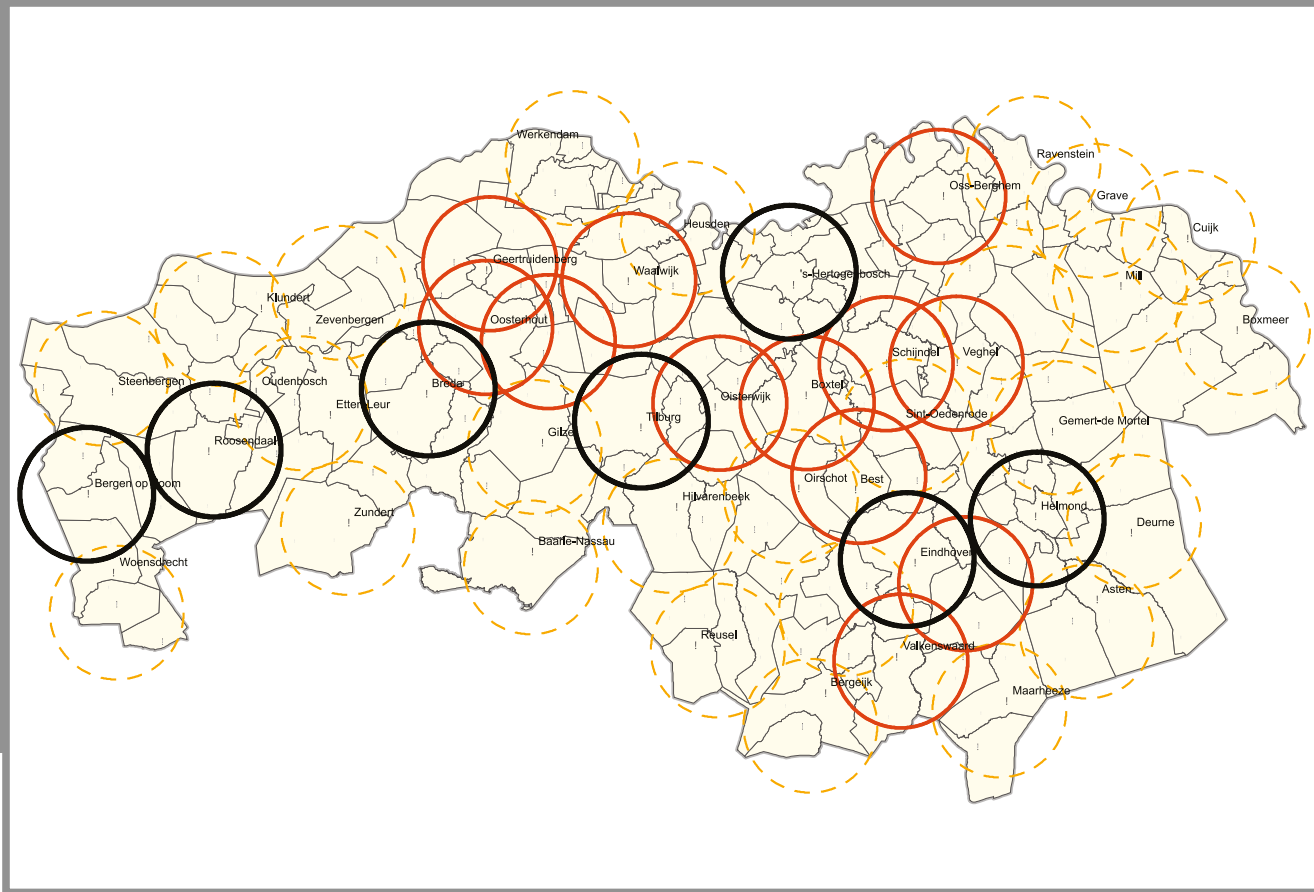
Een en ander leidde tot ingrijpende economische en sociale verschillen binnen Noord-Brabant. De Oost-Brabantse boeren kunnen – aldus Frank Westerman – tot in de jaren zestig worden getypeerd als zandboertjes van het ‘type lapje-grond-twaalf-koetjes’, met gezinnen van twaalf, dertien kinderen.¹⁵ Pas dankzij de vrije invoer van graanvervangend veevoer op hun schrale gronden in de jaren zestig en zeventig konden zij overstappen op de intensieve veehouderij. Daarentegen runden de West-Brabantse kleiboeren, met hun commerciële productie van suikerbieten en tarwe, al vanaf het einde van de negentiende eeuw welvarende bedrijven. Een totaal verschillende sociale structuur op het platteland was het gevolg: was het verschil tussen rijk en arm en daarmee ook tussen boer en knecht in Oost-Brabant relatief klein, in West-Brabant was het onderscheid tussen rijke boer en landarbeider veel groter.

Op hun beurt hadden die regionale natuurlijke, landschappelijke en landbouweconomische verschillen invloed op de aard van de eerste industrie in Noord-Brabant. Vanaf 1860 maakte de provincie een proces van industrialisatie door van de traditionele stedelijke en plattelandsnijverheid, die gericht was op de productie van textiel, schoenen en sigaren. Vanouds waren dit nevenwerkzaamheden geweest van kleine boeren. Zo was in de eerste jaren van de Valkenswaardse sigarenindustrie sigaren maken nog een beroep dat vooral werd uitgeoefend door jongeren voor wie op het keuterbedrijf van het gezin geen droge boterham te verdienen was.

In 2008 schreven we in *Brabant weerbaar in de wereld*:

‘Economisten hanteren graag het begrip padafhankelijkheid om economische ontwikkelingen als deze te verklaren: in het verleden gemaakte keuzes versterken zich mettertijd en beperken de keuzes in het heden. Regionale specialisatie is er het gevolg van. Noord-Brabant is daarvan een schoolvoorbeeld, waarbij vooral het profiteren van de geografische ligging en de uitbouw van internationale netwerken de ingeslagen weg hebben versterkt.’¹⁶

Deze regionale specialisatie wortelt deels in het agrarische verleden en deels in de

*diverse textielfabrieken als dominante industrie en Oss met toonaangevende margarinefabrieken en twee grote exportslachterijen, waarvan er een uitgroeide tot een belangrijk farmaceutisch concern.*¹⁸

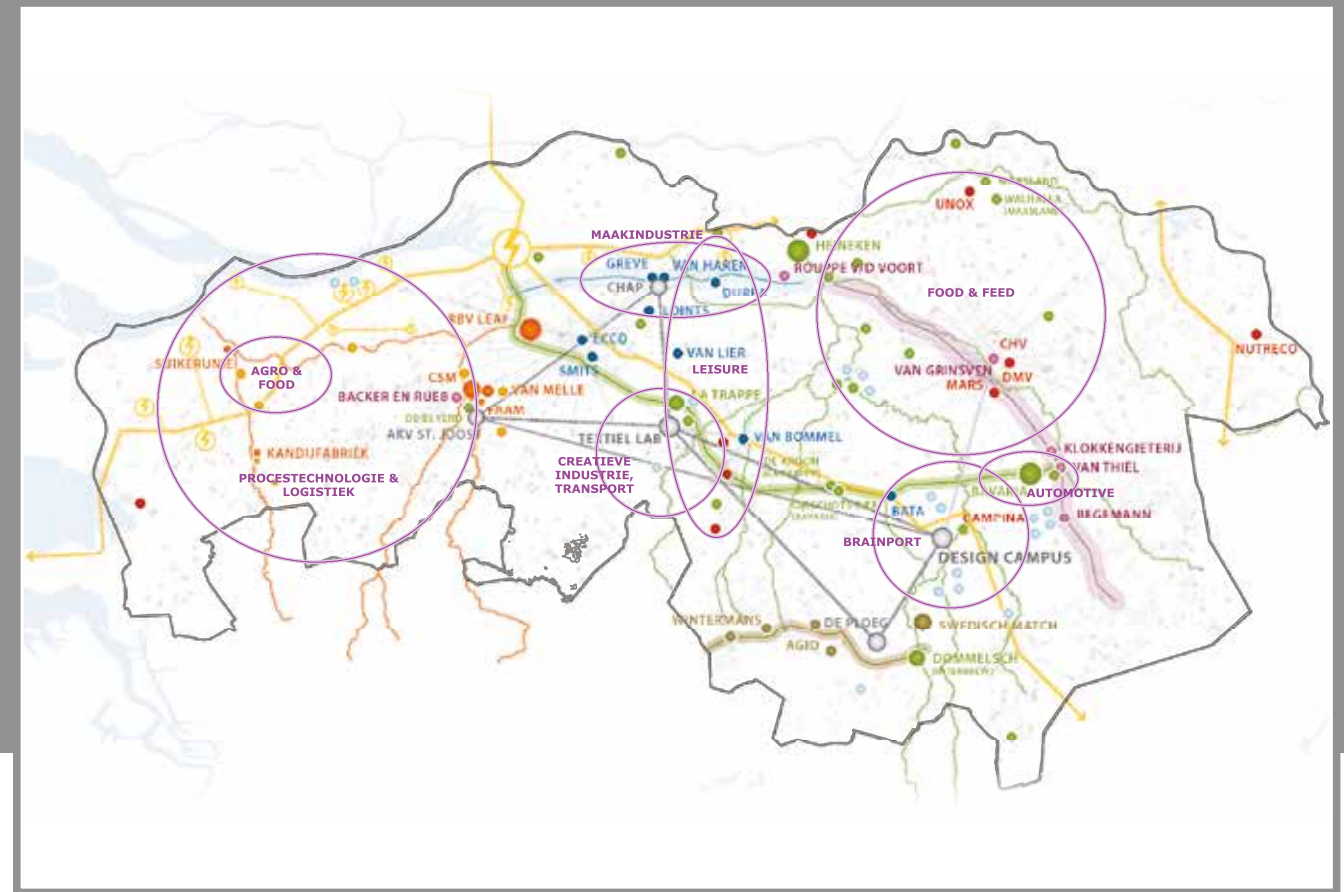
Eindhoven was door de vestiging van Philips in 1891 binnen drie decennia uitgroeide van ‘een slapend marktstadje met wat vlas-

en sigarennijverheid’ tot ‘een dynamische groeikern’.¹⁹

Tilburg, vanouds een centrum van wolnijverheid, herbergde de grootste wolindustrie in Nederland, terwijl de Langstraat al in de negentiende eeuw het landelijke centrum van de schoenindustrie werd. Langs de hele noordwestrand van Noord-Brabant ontwikkelde zich de ‘Suikerhoek’ door de vestiging

2.3. De beroemde cirkelkaart met de industriespreiding uit het Welvaartsplan van 1947-1949

(bron: www.zandstad.nl/site/image.php?img=/files/f_38996_p121.jpg)

2.4. Economische kaart van Noord-Brabant omstreeks 2000

(bron: Provincie Noord-Brabant)

van de suikerindustrie vanaf de jaren 1880, dankzij de nabijheid van de Brabantse en Zeeuwse suikerbietenteelt.²⁰ Door het naoorlogse Welvaartsplan van de provincie Noord-Brabant werd deze regionale economische structuur nog verder uitgebouwd en versterkt. Het legde de nadruk op de ontwikkeling van regionale industriële centra. Iedere cirkel op de kaart stond voor het wervingsgebied van de arbeiders van zo’n industrie centrum. De

cirkels hadden een straal van 6 km, zodat arbeiders de fabriek op de fiets konden bereiken en toch in hun eigen dorp konden blijven wonen (zie kaart 2.3).

Opmerkelijk is nu dat deze regionale differentiatie als gevolg van de industrialisering een blijvend effect op de economische structuur heeft gehad, tot op de dag van vandaag (kaart 2.4). In de regio Eindhoven

werkt de vestiging van Philips nog altijd door in de ontwikkeling van de High Tech Campus in Eindhoven (vanaf 1999) en van Brainport Eindhoven (sinds 2004). De thans verdwenen textielindustrie in steden als Helmond en Tilburg kenmerkte zich door een hoog niveau van innovatie en arbeidsdeling: het produceren van textiel is een complex proces waarin de arbeiders ieder hun eigen aandeel hadden dat een beroep deed op individueel vakmanschap. Terwijl Tilburg en zijn regio ingedeeld kan worden bij de zogeheten Come Back Cities,²¹ waar textielindustrie is vervangen door creatieve industrie en transportbedrijven, ontpopte Helmond zich als centrum van de innovatieve automotive-sector. De regio Noordoost-Brabant profileert zich nu als Food & Feed Noordoost-Brabant, ‘een netwerk van en voor bedrijven uit de voedingsmiddelen- en diervoederindustrie in de regio Noordoost-Brabant’ met Veghel als centrum.²² Geen wonder, want hier zaten vanaf 1918 de CHV, de coöperatieve mengvoederfabriek van de NCB, en de voorloper van zuivelcoöperatie Campina. Hier liggen de wortels dus nadrukkelijk in het agrarische verleden. Hetzelfde geldt voor de vleesverwerking, slachterijen en de daarmee verbonden veterinaire en farmaceutische industrie, die hun bakermat hadden in Oss.

Ook in West-Brabant viel de appel niet ver van de boom, zo laat de ontwikkeling van de suikerindustrie zien. Allerlei nevenbedrijven in de driehoek Roosendaal-Zevenbergen-

Breda richtten zich op de verwerking van suiker in suikerproducten, van snoepwaren tot jam en alcohol. Ook hier loopt dus een rechte lijn van landschappelijke mogelijkheden (goede kleigrond voor de bieten-teelt) naar de ontwikkeling van de industrie en daarmee van een regionale identiteit. Zuidwest-Nederland, gelegen tussen de havens van Rotterdam en Antwerpen, ontwikkelde zich tot een regio voor proces-industrie (de vervaardiging van chemische producten, grondstoffen en halffabricaten) en logistiek. Er vestigden zich daarom tal van internationale logistieke bedrijven in West-Brabant. In Bergen op Zoom en Breda speelde daarnaast de ijzerindustrie een grote rol, die onder meer profiteerde van de behoefte aan machines in de suikerfabrieken. Ook hier ligt uiteindelijk dus een link met de agrarische en dus landschappelijke karakteristieken van de streek.

Recente analyses door de provincie Noord-Brabant in het kader van het programma Ons Brabant (ruimtelijke ontwikkeling) komen opnieuw tot een gebiedsindeling, nu op basis van een gewenste balans tussen bereikbaarheid, wonen, leefbaarheid, werken, natuur en milieu. Daaruit kwam een kaart voort met negen gebiedsontwikkelingen, die deels aansluit bij de regionale economische structuur (zie kaart 2.5).²³

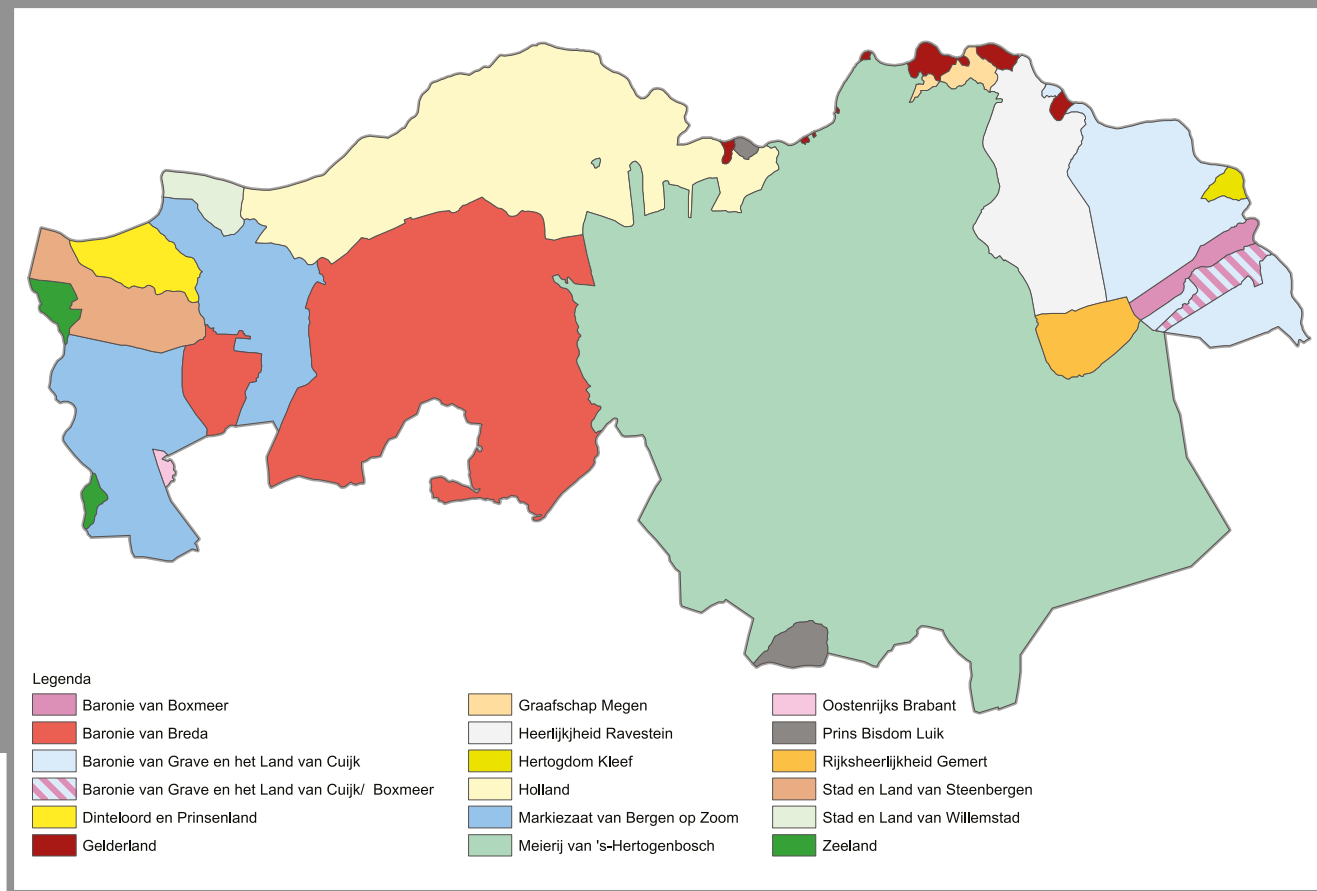
2.5. Negen gebiedsontwikkelingen

(bron: Provincie Noord-Brabant op www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/ruimtelijke-ordening/gebiedsontwikkeling.aspx)

3. Politiek-institutionele indicatoren

De huidige provincie Noord-Brabant ontstond in zijn huidige territoriale vorm pas in 1815, toen de voormalige Hollandse gebieden van de Westhoek, de Biesbosch, de Langstraat en het land van Heusden

en Altena aan de provincie werden toegevoegd. Tussen 1815 en 1819 werden aan de grenzen nog enkele grenskwesties opgelost en nog in 1958 werd de grens tussen Noord-Brabant en Gelderland langs

de Maas aangepast. In 1814, tweehonderd jaar geleden, is in de Grondwet van dat jaar voor het eerst sprake van de provincie Brabant; een jaar later, na de aansluiting van België, werd het Noord-Brabant.²⁴

Dat betekent dat er voor die tijd geen sprake was van een aaneengesloten bestuurlijk territorium Noord-Brabant maar dat het gebied verdeeld was over een hele reeks

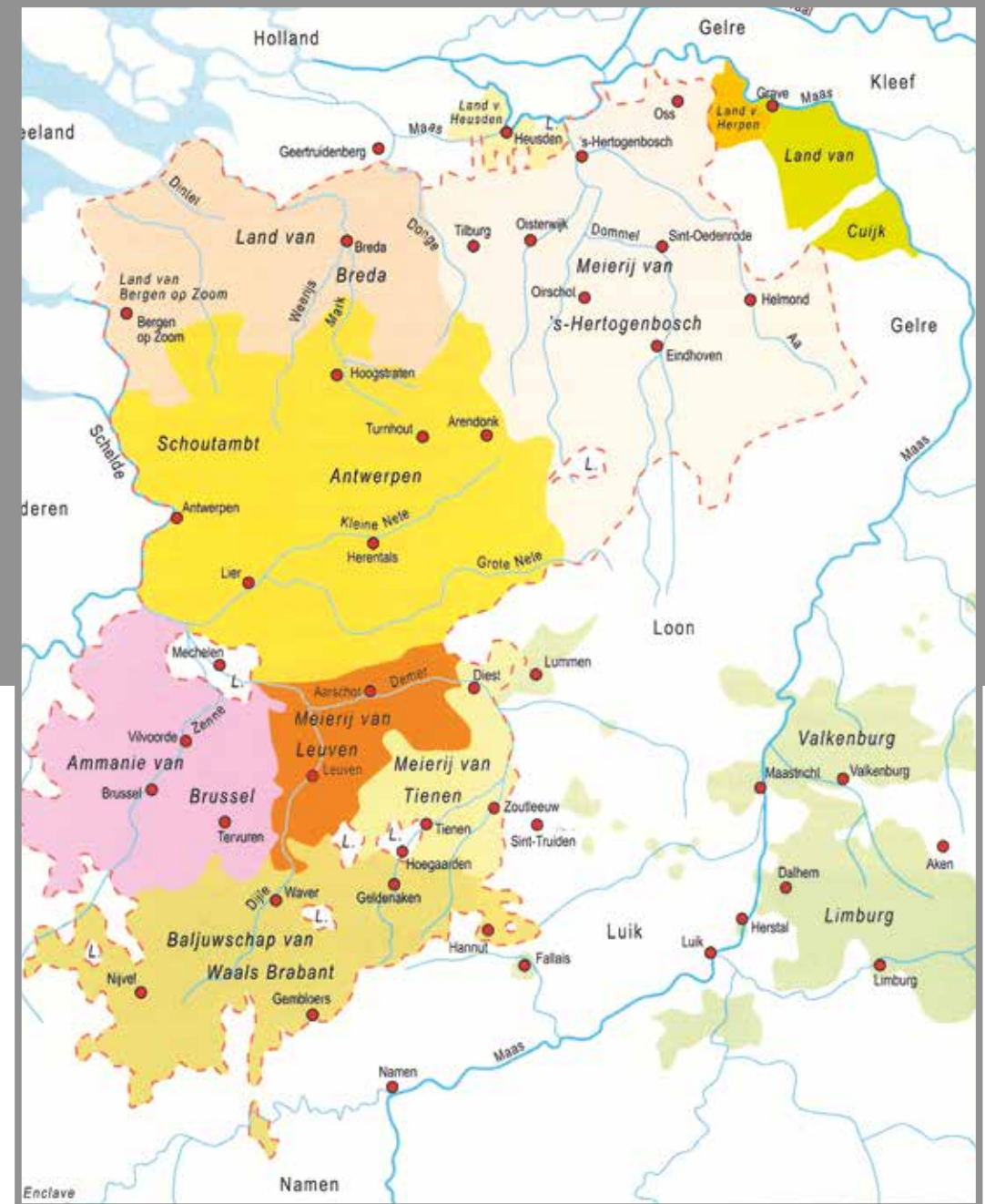
van bestuurlijke eenheden.²⁵ Tot 1795 was het grootste deel van de huidige provincie onderdeel van de Republiek der Verenigde Nederlanden (zie kaart 3.1). Die was echter geen eenheidsstaat en dat betekent dat zelfs in die delen van Brabant die ertoe behoorden, eigen rechtsregels golden en het lokale bestuur op verschillende manieren georganiseerd was. De belangrijkste onderdelen van Staats-Brabant – dat wil zeggen dat ze

3.1. Politieke grenzen voor 1795

(bron: Provincie Noord-Brabant naar J.G.M. Sanders, W.A. van Ham en J. Vriens, red., Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795 (Hilversum 1996))

3.2. Het hertogdom Brabant in 1400

(bron: Thor Smits, in: R. van Uytven e.a. red., Geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden (Zwolle, Leuven en 's-Hertogenbosch 2004; 2011) 224)

tussen 1648 en 1795 werden bestuurd door de Staten-Generaal in Den Haag – waren – van west naar oost – het Markiezaat van Bergen op Zoom, de Baronie van Breda, de Meierij van ‘s-Hertogenbosch en de stad Grave met het Land van Cuijk. De eerder genoemde ‘Hollandse’ delen van Noord-Brabant behoorden toen uiteraard tot het gewest Holland. Langs de Maas in het noordoosten en her en der in de provincie lagen zelfstandige heerlijkheden. Sommige, vooral perifeer gelegen heerlijkheden ressorteerden niet onder de Republiek, zoals het Land van Ravenstein (met Herpen, Schaijk, Reek, Velp, Zeeland, Uden en Boekel); het graafschap Megen (met Teeffelen, Macharen en Haren); de heerlijkheid Boxmeer (met Sint-Anthonis); de rijksheerlijkheid Gemert; het Kleefse Oeffelt; en de Luikse plaatsen Bokhoven en Luyksgestel. Andere behoorden wél tot de Republiek, zoals de Zeeuwse dorpen Nieuw-Vossemeer en Hinkelenoord, en het Gelderse Oijen en Dieden.

Met name in die gebieden die niet tot de Republiek behoorden, had dat grote consequenties: voor de Republiek waren deze buitenland. Omdat daar de plakaten van de Staten-Generaal niet golden, golden daar bovenal geen beperkingen op de uitoefening van het katholieke geloof, zoals dat in Staats-Brabant wel het geval was. Religieuze en culturele invloeden vanuit de katholieke delen van vooral Duitsland – Boxmeer en Ravenstein werden bestuurd door Duitse heren – vonden daar onbeperkt ingang.

Kloosters die in Staats-Brabant na 1648 niet langer getolereerd werden, vonden daar hun toevlucht, vooral in Megen, Ravenstein en Boxmeer. Cultureel, religieus en taalkundig deden zich daar andere ontwikkelingen voor dan in de rest van Noord-Brabant. Deze bestuurlijke versnippering ten tijde van de Republiek uitte zich in juridische en politieke grenzen in heel Brabant. Wie in Tilburg een misdaad pleegde en wist te ontkomen naar Oisterwijk, dat buiten de heerlijkheid Tilburg-Goirle was gelegen, was in feite niet meer te grijpen door de Tilburgse rechtshandhavers. Uiteraard waren die grenzen het scherpst waar grotere of machtiger bestuurlijke eenheden aan elkaar grensden. Op de grenzen tussen Staats- en overig Brabant is al gewezen. Zeker de grens met Oostenrijks Brabant, zoals vrijwel de hele zuidgrens er een was, was een reële grens. De conclusie van dit alles wordt door Charles de Mooij pregnant beschreven in de *Geschiedenis van Brabant*:

‘Van onderlinge banden was nauwelijks sprake: Staats-Brabant hing als los zand aan elkaar. Het Markiezaat van Bergen op Zoom, de Baronie van Breda, Steenbergen en Willemstad en de Baronie van Grave en het Land van Cuijk kenden eigen heren en vrouwen, in tegenstelling tot de Meierij van ‘s-Hertogenbosch die juist direct onder het gezag van de landsheer had gestaan. Bovendien waren er in het verleden nooit bestuurlijke banden geweest tussen

*Oost- en West-Brabant (...). Van gezamenlijke bestuurslichamen en van eenvormigheid op bestuurlijk en juridisch gebied was geen sprake’.*²⁶

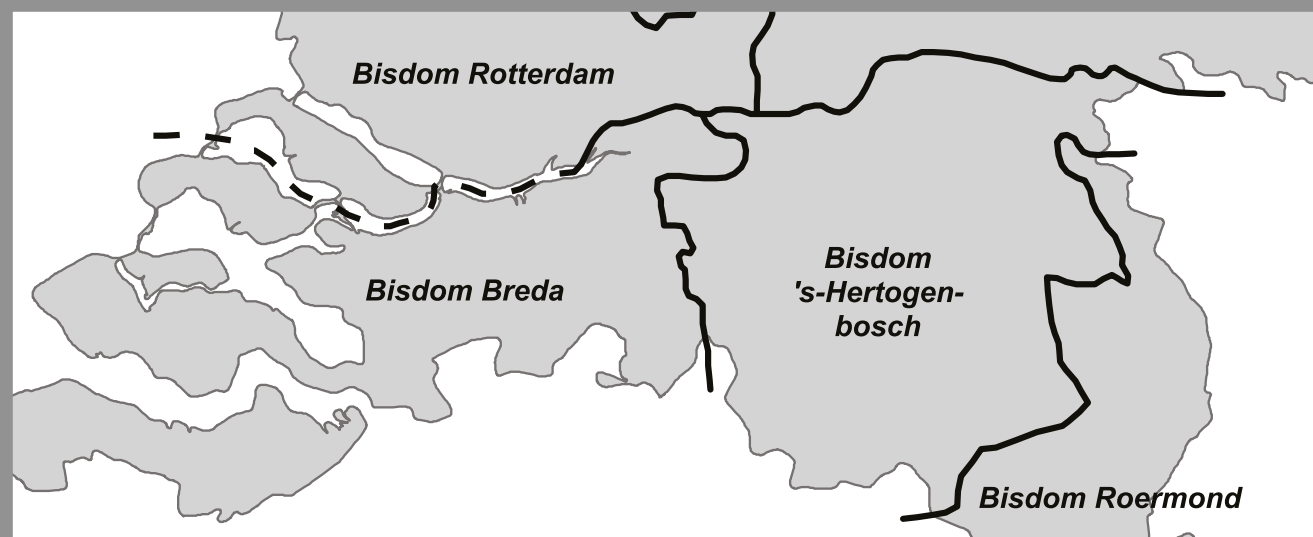
Ook voor 1648 liepen er immers grenzen in Noord-Brabant: in feite gaan alle bovengenoemde gebieden en heerlijkheden terug op middeleeuwse voorgangers, toen het gebied deel uitmaakte van het hertogdom Brabant (zie kaart 3.2). Ook toen al liep er een bestuurlijke grens tussen West- en Oost-Brabant, tussen de aan het schoutambt Antwerpen onderhorige heerlijkheden Bergen op Zoom en Breda enerzijds en de Meierij van ‘s-Hertogenbosch anderzijds. Hoewel de heerlijkheden Bergen op Zoom en Breda (vanaf de zestiende eeuw respectievelijk aangeduid als Markiezaat en Baronie) in naam deel uitmaakten van het hertogdom Brabant, opereerden hun laatmiddeleeuwse heren grotendeels autonoom. Zeker zolang zij in hun hofsteden Bergen op Zoom en Breda resideerden, zoals in de vijftiende en zestiende eeuw het geval was, drukten zij een groot stempel op stad en ommeland. Hun rijkdom,

prestige en macht onderstreepten die eigen positie nog eens. Gelegen in het achterland van de toenmalige wereldstad Antwerpen en nabij Zeeland, waren beide steden en hun heerlijkheden economisch en cultureel sterk op de Scheldedelta georiënteerd, op Antwerpen, Zeeland en Zuid-Holland. ‘s-Hertogenbosch en zijn Meierij werden wel rechtstreeks namens de hertog bestuurd, waardoor de banden met het zuiden van het hertogdom hier vooral langs bestuurlijke lijnen liepen, naar Brussel en Mechelen. Verder was ‘s-Hertogenbosch, door zijn ligging vlakbij de Maas, voor de handel gericht op het noorden (Utrecht, Holland en Gelderland) en via de scheepvaart op Maas en Rijn eveneens op het Rijngebied (met Keulen) en het Luikse. Zo had iedere regio in Noord-Brabant wel zijn eigen oriëntaties, naargelang de ligging en de nabijheid van politiek en economisch machtige burens, zoals Gelre in het noorden en oosten, het graafschap Loon en het bisdom Luik in het zuidoosten, Zeeland in het westen en Holland in het noordwesten. Dit alles had consequenties voor de identiteitsvorming in de onderscheiden Brabantse regio’s.

4. Religieuze indicatoren

Tot 1559 maakte het grootste deel van het huidige Noord-Brabant deel uit van het bisdom Luik: de Oude Maas vormde er de noordgrens van en alleen het gebied ten noorden van die rivier behoorde tot het

bisdom Utrecht. Juist in de zestiende eeuw kwamen er door de opkomende Reformatie de eerste barsten in de religieuze eenheid van het gebied. Mede als antwoord op deze ontwikkeling besloten paus en koning in

1559-1561 tot de oprichting van kleinere bisdommen, die beter aansloten bij de bestuurlijke realiteit. 's-Hertogenbosch werd een bisschopszetel en het bisdom ging, behalve de Meierij, ook het Hollandse Land van Heusden en Altena, de eveneens Hollandse gebieden rond Zevenbergen en Geertruidenberg en de hele Langstraat omvatten.²⁷ Het Land van Ravenstein bleef onder Luik en de regio Cuijk-Boxmeer kwam onder het bisdom Roermond en beide kwamen pas in 1840 (met het Land van Maas en Waal en Nijmegen) bij Den Bosch, welk bisdom

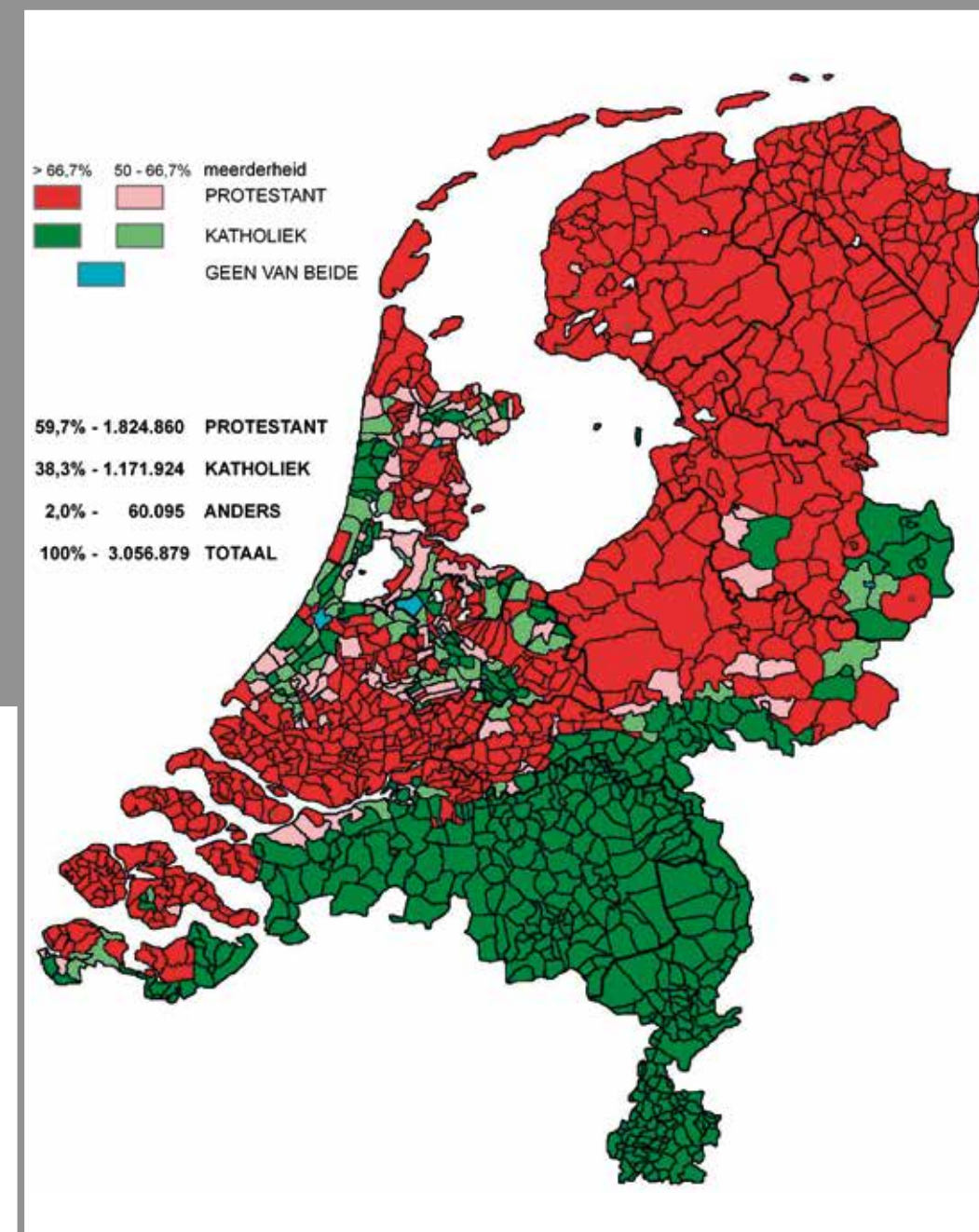
in 1853 werd heropgericht. In 1559 kwam West-Brabant onder het bisdom Antwerpen en dit bleef in principe zo tot de negentiende eeuw. Pas in 1853 kwam het bisdom Breda tot stand, dat in Zeeland aanvankelijk alleen Zeeuws-Vlaanderen omvatte en sinds 1956 de hele provincie. Toen ging ook de streek van Zevenbergen en Geertruidenberg over van 's-Hertogenbosch naar Breda. (zie kaart 4.1). De bisdomgrenzen zijn historisch dus nooit samengevallen met de provinciegrenzen. Niettemin fungeerde de grens tussen de bisdommen Antwerpen c.q.

4.1. Bisdom-indeling in Zuid-Nederland sinds 1956

(bron: www.ru.nl/kdc/geschiedenis/geschiedenis/geschiedenis/beknopte/katholicisme_en/utrechtse/)

4.2. Confessiekaart van Nederland anno 1849

(bron: commons.wikimedia.org/wiki/File:Nederlandgodsdiens1849.PNG)

Breda en 's-Hertogenbosch, die dwars door Midden-Brabant loopt, wel als een reële en mentale grens.²⁸

Een tweede religieuze grens in Noord-Brabant kwam tot stand door het verloop van de Tachtigjarige Oorlog, waarin uiteindelijk de politieke en militaire bestandslijn tussen het Hollandse en het Brabantse deel van Noord-Brabant tevens een religieuze scheidslijn is geworden (zie kaart 4.2). Doordat 's-Hertogenbosch met zijn Meierij na 1579 en tot de verovering door de Republiek in 1629 trouw bleef aan Spanje (en dus aan het katholicisme), en Breda met zijn Baronie in de cruciale jaren tussen 1581 en 1590 en opnieuw tussen 1625 en 1637 in Spaanse handen was, kon hier de Contrareformatie vaste voet aan de grond krijgen: deze gebieden waren en bleven katholiek. Evenzo leidde de Staatse controle over de Hollandse gebieden (Westhoek, Langstraat, Land van Heusden en Altena) hier tot de ontwikkeling van het calvinisme.

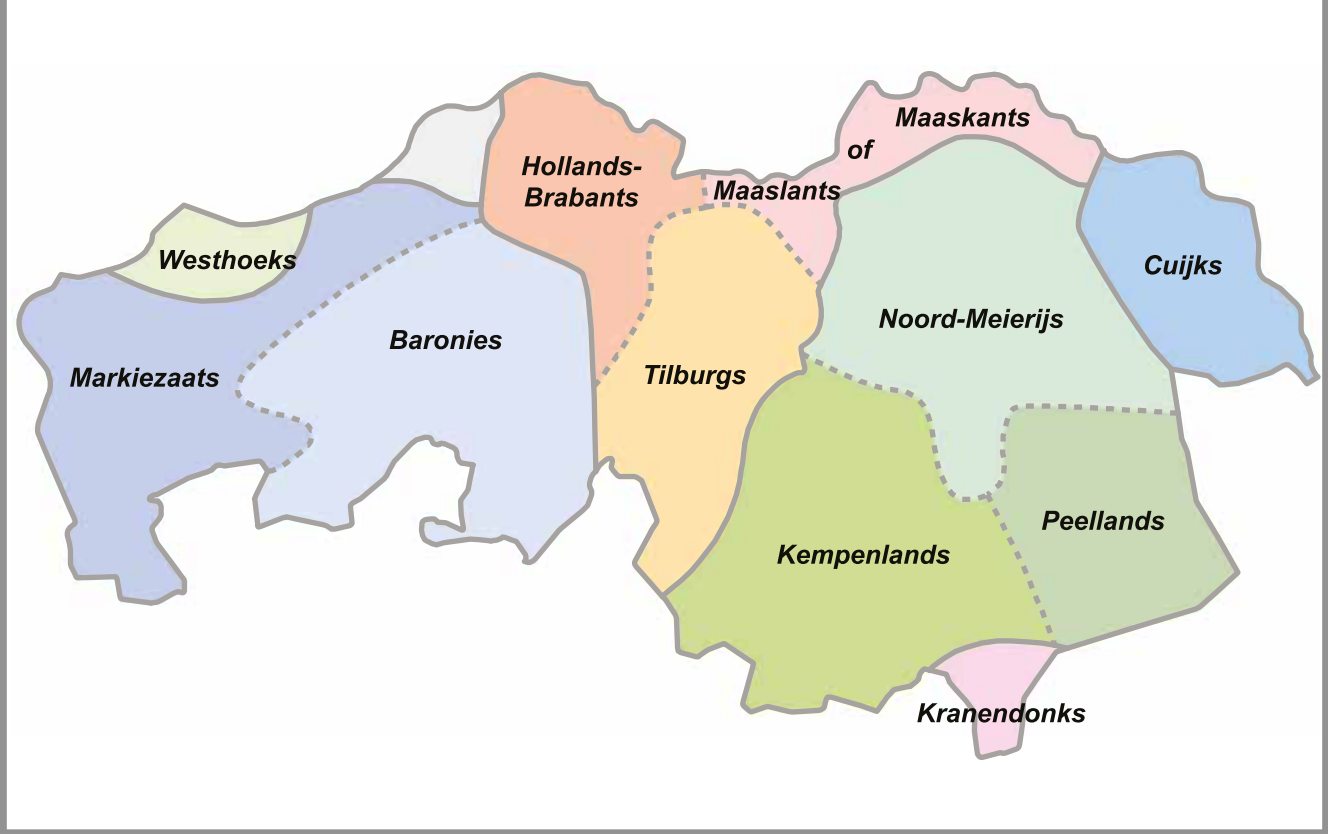
De plaatsen met een protestantse bevolkingsmeerderheid liggen allemaal in het gebied dat destijds in Staatse handen was; omgekeerd waren de overwegend katholieke gebieden tussen 1580 en 1620 grotendeels of steeds in Spaans bezit. Ook de protestantse kerkorganisatie zag Brabant niet als één gebied: 'de gereformeerde gemeenten in Staats-Brabant ressorteerden respectievelijk onder de Zeeuwse, de Zuid-Hollandse en de Gelderse synode'.²⁹

Deze politieke en religieuze grens werd nog eens geaccentueerd in de periode van de verzuiling (1853-1917), toen de katholieken in Noord-Brabant zich emancipeerden en hun geloof militanter en 'trionfalistisch' gingen uitdragen in het publieke domein van politiek, onderwijs en media. In reactie daarop bekenden de protestanten in de traditioneel hervormde regio's van Noord-Brabant zich tot meer orthodoxe vormen van het protestantisme.³⁰

5. Sociolinguïstische indicatoren

Dat politiek- en religieus-institutionele grenzen kunnen uitgroeien tot cultuurgrenzen blijkt overal waar nationale of regionale identiteiten zich gaandeweg gingen richten naar staats- of provinciegrenzen. Binnen Noord-Brabant is her en der te zien hoe politieke grenzen uit het ancien régime,

dus van voor 1795, terug te vinden zijn in dialectgrenzen. Toon Weijnen (1909-2008) vervaardigde in de jaren dertig dialectkaarten van Noord-Brabant waarop hij op basis van overeenkomsten en verschillen in idioom en uitspraak zogeheten isoglossen intekende, dat zijn kleine, systematische

5.1. Dialectkaart van Noord-Brabant

(bron: Provincie Noord-Brabant naar Jos Swanenbergh en Har Brok, Het Brabants beschreven. Dialect in Noord-Brabant, met een bibliografie van 1776 tot 2007. De Heemkinderen 3 (Alphen aan de Maas 2008) 22).

taalverschillen tussen dialecten die als een grens door een taalgebied lopen (zie kaart 5.1).³¹ In deze taalverschillen weerspiegelen zich geografische, historische, politieke, economische, religieuze en volksculturele scheidslijnen.³² Zo loopt op de dialectkaarten een scherpe grens ter hoogte van de rivier de Donge, die voor 1795 de grens vormde tussen de Baronie van Breda en de Meierij van 's-Hertogenbosch. In 1853 werd deze rivier bovendien de grens tussen

de bisdommen Breda en 's-Hertogenbosch, zoals die daarvoor de grens was geweest tussen de bisdommen Antwerpen en 's-Hertogenbosch en tussen Baronie en Meierij.

Zo'n cultuurgrens is te verklaren doordat ingezetenen van bijvoorbeeld de Baronie voor juridische en commerciële aangelegenheden aangewezen waren op de stad Breda. Zoals men in de Baronie de Bredase maten en gewichten hanteerde,

verspreidden ook bepaalde culturele conventies, inclusief de taal, zich over zo’n politiek-institutionele regio. In de Meierij was de stad ‘s-Hertogenbosch dermate dominant in juridische, politieke, financiële en religieuze aangelegenheden, dat zich ook daar een proces van homogenisering heeft afgespeeld. Vergelijkbare processen worden door dialectologisch en volkskundig onderzoek zichtbaar rond steden als Tilburg en Helmond. Zo is al langer bekend dat de verspreiding van klederdrachten vaak vanuit steden plaatsvond, waar op de markt bepaalde stoffen werden aangeboden. Bovendien imiteerde men in de dorpen graag stedelijke modes. Hoewel wij die klederdrachten nu graag zien als uitingen van lokale eigenheid, zijn zij in feite gefossiliseerde voorbeelden van oudere stadsmodes. Kortom: de politieke, religieuze en culturele centrumfunctie van de Noord-Brabantse steden vertaalt zich in tot op de dag van vandaag waarneembare verschillen, het best bewaard in de Noord-Brabantse ‘regiolecten’.

Net als klederdrachten zijn dialecten en dialectverschillen dus te zien als het resultaat van sociale relaties. Zoals Jos Swanenberg en Har Brok het stellen:

‘Dialectgebieden bevatten dan ook vaak een aantal netwerken van sociale relaties. Als geografische ruimte mag een dialectgebied in zijn kleinste eenheid begrepen worden als een

*ontmoetingsplaats. Het is niet de staatkundige eenheid die gezorgd heeft voor de dialectverwantschap en een staatkundige grens veroorzaakt ook geen isoglosse, maar het is wel de culturele en sociale cohesie die ontstaat in zo’n staatkundige eenheid die dialectverwantschap in stand houdt en die ervoor zorgt dat groepen zich willen onderscheiden en hun dialecten van de taal in andere staatkundige eenheden laten divergeren.’*³³

En:

*‘Grenzen worden in eerste instantie bepaald door politieke en economische factoren: natuurlijke factoren kunnen daarbij alleen grensvorming stimuleren of afremmen. Bevaarbare rivieren stimuleren verkeer en daarmee taal-contact en onherbergzame heiden en moerassen hinderen verkeer en taal-contact. Als er dan sociale cohesie ontstaat, gaan factoren zoals identiteit en taalgebruik een rol spelen.’*³⁴

Evaluatie 1: van identiteit naar identificatie

De laatste voorbeelden, ontleend aan socio-linguïstische verschillen, maken duidelijk dat zelfs verschillen in taal en dialect, die voor de meeste mensen een essentieel element vormen van hun culturele identiteit, politiek-

institutionele grenzen niet bepalen maar deze eerder volgen. Met andere woorden: culturele identiteiten gaan niet vooraf aan politieke en bestuurlijke indelingen maar volgen deze. Een eenvoudig voorbeeld maakt dit duidelijk: voordat er Noord-Brabanders (of kortweg Brabanders) konden ontstaan, moest eerst het gewest of de provincie Noord-Brabant tot stand komen. Zo ook: zonder de stad ‘s-Hertogenbosch geen Bosschenaren en zonder het dorp Waalre geen Waalrenaren. Daarmee wil ik zeggen dat een lokale, regionale of provinciale identiteit niet teruggaat op een oeroude kern die voorafgaat aan de vorming van de territoriale of politieke uitdrukking daarvan in een dorp, gemeente, regio of provincie, maar dat andersom deze identiteiten zich voegen naar geografische en bestuurlijke afbakeningen.

Identiteit is namelijk niet, zoals velen denken, een gegeven buiten ons dat als een onveranderlijke waarde van generatie op generatie wordt doorgegeven, maar de resultante van voortdurende individuele en collectieve processen van identificatie met de plek waar we wonen en werken en met de mensen om ons heen. Gemeenten, regio’s en provincies bieden de kaders waarbinnen zich dat identificatieproces afspeelt. Uiteraard zijn het landschap en de gemeenschap binnen die territoriale kaders herkenbaar aan historisch gegroeide kenmerken en eigenschappen, waarvan we hierboven de belangrijkste hebben beschreven: het gaat om landschap-pelijke, economische, historische, religieuze

en taalkundige karaktertrekken. De hieruit voortvloeiende verschillen binnen en tussen gebieden in Noord-Brabant worden vooral gevoelsmatig aanvoeld en vervolgens verheven tot soms bijna onaantastbare pijlers van lokale, regionale of provinciale eigenheid. Op grond van waargenomen en aanvoelde verschillen tussen ‘ons’ en ‘hen’ construeren groepen mensen collectieve identiteiten gebaseerd op de accentuering en het sterker aanzetten van die verschillen. Hoe kleiner de verschillen, des te groter het onderscheid dat wordt gemaakt, wist Sigmund Freud al, en hij noemde dit het Narzißmus der kleinen Differenzen.

Kortom: mensen vergroten subjectieve, want vooral intuïtief aanvoelde verschillen uit tot vaststaande en onbetwistbare feiten en tot schijnbare ‘bewijzen’ van hun onmiskenbare anders zijn. Met name de materiële expressies van de verschillen worden dan tot iconen van die eigen aard: van bepaalde typen boerderijen tot klederdrachten, van bepaalde bomen (denk aan de populieren van de Meierij) tot streekproducten en streekgerechten. Ook immateriële zaken, zoals dialectwoorden, liedjes en ‘uitgevonden’ tradities, kunnen uitgroeien tot dergelijke streekeigen iconen met een aura van onaantastbaarheid.

Evaluatie 2: geen finalisme

Een ander misverstand dat ik uit de weg wil ruimen, is dat de hier beschreven cultuur- en

landschapshistorische indicatoren toekomstige ruimtelijke, economische en bestuurlijke beslissingen determineren. De geschiedenis geeft slechts richting, maar bepaalt heden-daagse keuzes niet. De emoties en gevoeligheden die kleven aan de als eigen en onvervreemdbaar waargenomen karakteristieken van dorp, stad en streek leidden soms tot al te veel omzichtigheid in de omgang met de verdedigers van lokale eigenheid en autonomie die zich beroepen op authenticiteit en wortels in een mythisch verleden. Het is echter raadzaam vooral rationeel naar deze zaken te kijken en ons te realiseren dat die vermeende oeroude en onveranderlijke kenmerken de uitkomst zijn van historische processen waarin toevalligheid en pragmatisme een grote rol speelden. Als Gerard en Anton Philips in Eindhoven niet toevallig een situatie hadden aangetroffen waarin door een malaise in de plaatselijke nijverheid de lonen lager waren dan elders – een van de redenen om hun keuze op die stad te laten vallen – had de geschiedenis van Zuidoost-Brabant er anders uitgezien. Ondanks het gebruik van het begrip padafhankelijkheid in het bovenstaande, moeten we dus waken voor een finalistische interpretatie, waarin de toekomst als het ware gedicteerd wordt door het verleden. Er is altijd ruimte voor keuzes en voor agency, de capaciteit en vrijheid van individuen en groepen om te handelen en door hun keuzes de loop van de geschiedenis te bepalen. In zijn studie naar de ‘grote overgang’ van Woensel, nu een onderdeel van Eindhoven, tussen het

eind van de zeventiende en het begin van de twintigste eeuw laat Gabriël van den Brink zien dat de aanzet tot ‘de modernisering van het bestaan’ lag in het politiek handelen: de veranderingen in de plaatselijke economie, de bestuurlijke en demografische verhoudingen, de cultuur en de mentaliteit, die vooral tussen 1850 en 1920 gestalte kregen, kwamen vooral op gang dankzij politieke keuzes en niet door economische ontwikkelingen.³⁵

Hoe vaak we ook tegen elkaar zeggen dat de Brabantse manier van doen – met veel aandacht voor collectieve arrangementen, innovatie en coöperatie – ‘in ons DNA’ zit, niets is minder waar. Al deze zaken komen alleen tot stand als mensen in het heden de juiste keuzes maken. Wat door het verleden gegeven is, zijn wellicht slechts de fysieke en sociale omgevingen waarin dergelijke beslissingen en keuzes beter gedijen dan elders, maar de keuzes zelf worden nú gemaakt.

Evaluatie 3: kaders voor identificatie

Telt het verleden dan helemaal niet? Natuurlijk wel. Fysieke en sociale ruimtes waarin mensen elkaar vinden en tot constructieve beslissingen komen, hebben een herkenbare schaal en atmosfeer die veelal door een of meer van de bovengenoemde factoren – landschap, economische structuur, bestuurlijke instituties, religie, taal – handvatten bieden tot identificatie. Burgers voelen die eigenheid intuïtief aan omdat zij de verschillen hebben verinnerlijkt en zijn

Kaart van Brabant anno 1536: de steden structureren het territorium

(bron: overerps.blogspot.nl/2012_06_01_archive.html)

gaan zien als bouwstenen van de eigen territoriumgebonden identiteit. Het is goed hier nog eens de vier analytische dimensies van de regio aan te halen van de Finse regionaal geograaf Anssi Paasi: 1. de sociale dimensie, te weten de mensen die het

grondgebied van een regio gezamenlijk bewonen; 2. de politieke dimensie, dat wil zeggen de groepen die strijden voor het behoud of de uitbreiding van hun grondgebied; 3. de culturele dimensie: het gebied als plaats van ‘collectieve herinneringen’;

en 4. de cognitieve dimensie: de manier waarop een gebied mensen in staat stelt culturele, politieke en sociale grenzen af te bakenen. Aldus zijn en blijven regio's 'sociale constructen': ze hebben als zodanig een historische weerklank; bieden een focus voor de identiteit van de inwoners; representeren een landschap, architectuur of een keuken; kennen culturele elementen zoals een eigen taal of dialect; ondersteunen een eigen civil society; kunnen economische eenheden zijn; en zijn in toenemende mate bestuurlijke of administratieve eenheden. Deze aspecten kunnen, maar hoeven niet samen te vallen.³⁶ Kortom: de als 'streek-eigen' waargenomen en beleefde kenmerken zijn geen in beton gegoten, historisch voor eeuwig gedetermineerde gegevenheden, maar veranderlijke elementen die door mensen in wisselende combinaties toegeëigend worden in een proces van socialisering en identificatie. Het resultaat hiervan zijn zogeheten 'nested identities', in en met elkaar verweven identiteiten op verschillende schaalniveaus, van gehucht en wijk, via dorp en stad, tot regio, provincie en natie.

Evaluatie 4: de kracht van de steden

Tot slot een laatste historische gegevenheid en dat is het feit dat bij vrijwel alle hiervoor beschreven indicatoren de innovatieve en sturende kracht is uitgegaan van de steden. Eerder al heb ik de geschiedenis van (Noord-)Brabant beschreven als een historie waarin steden en stedelijkheid een veel grotere rol hebben gespeeld dan generaties pleitbezorgers van het arcadische 'boeren-Brabant' voor lief wilden nemen.³⁷ Hoewel er sprake was van een grote mate van symbiose tussen stad en platteland in Noord-Brabant, is het onmiskenbaar dat de steden 's-Hertogenbosch, Breda en Bergen op Zoom in de late middeleeuwen economisch, politiek-institutioneel, religieus en cultureel de toon aangaven. Vanaf het midden van de negentiende eeuw was dit, na het inzetten van de industrialisatie, opnieuw het geval en voegden ook Eindhoven en Tilburg en de middelgrote industrieplaatsen Helmond, Oss, Waalwijk en Roosendaal zich in de Brabantse stedenrij. Met het Manifest Brabant 2050 uit 1998 en de daaruit voortvloeiende oprichting van BrabantStad is meer en meer het besef doorgedrongen dat met name economische ontwikkeling en culturele innovatie stedelijke fenomenen zijn en dat Noord-Brabant er goed aan doet die ruim baan te geven.

Koppeling aan Tordoors bevindingen

In mijn eigen woorden vat ik samen wat de analyse van verkeersstromen in de afgelopen dertig jaar in Noord-Brabant door Pieter Tordoir aan het licht brengt. Noord-Brabant laat een toenemende economische regionalisering zien, met gebieden met een groeiende en gebieden met een afnemende economische intensiteit. Economische groei speelt zich af langs stedelijke en verkeersassen en de regio's die daar buiten vallen (vooral Zuidwest- en Noordoost-Brabant) laten een duidelijk afnemende economische groei en potentie zien. Meer geurbaniseerde gebieden doen het duidelijk beter dan de plattelandsgebieden. Ook tonen de kaarten van Tordoir dat juist die gebieden economisch floreren die meer geïntegreerd zijn in de nationale economie: de groeiende intensiteit van de verkeerstromen naar de Randstad langs de A2-as en langs de A50 via Uden-Veghel-Oss naar Oost-Nederland is daarvan een duidelijke indicator. Binnen Noord-Brabant zijn het juist de groeiende samenhang van de grote steden onderling en de toenemende integratie in de nationale economie die een positieve rol spelen; daar waar deze ontwikkelingen stokken, gaat het duidelijk minder goed. Duidelijk is dat bij een toenemende opschaling van de economie in de komende jaren de economische motor van Noord-Brabant in BrabantStad ligt en dat een betere samenwerking binnen

dat kader de beste garantie biedt op een bestendiging van het succes. Met name de verbetering van de verkeersinfrastructuur biedt hier nog uitzicht op groei. Heel opmerkelijk: de waargenomen integratie gaat niet over de oost-, zuid- en westgrens van de provincie.

In hoeverre sluit dit nu aan bij het beeld dat we op basis van cultuur- en landschapshistorische indicatoren hebben geschetst? Tordoir spreekt van een 'greppel' om Noord-Brabant, waarmee hij de natuurlijk en landschappelijk gedetermineerde grenszones bedoelt die gevormd worden door het rivierengebied van Maas, Lek en Waal, de Peel, de 'lege' gebieden ten zuiden van de rijksgrens en de Scheldedelta. Nota bene: die 'gracht' lijkt het land van Cuijk en Boxmeer af te grenzen van Noord-Brabant. Die gebieden lijken eerder aan te sluiten bij het Limburgse gebied ten westen van de Maas. Kortom: landschappelijk en natuurlijk bepaalde grenzen en grensgebieden doen er nog altijd toe. Met name de politiek-institutionele indicatoren wezen al op de cruciale rol die de steden als politieke en culturele centra hebben gespeeld in vormgeving van regionale diversiteit en territoriale afbakening. Op hun beurt zorgden die voor culturele diversificatie. De steden kunnen ook gezien

worden als de historisch gegroeide centra van economische productiviteit. Ook al heeft die in de laatste vier decennia een ingrijpende transformatie doorgemaakt, de historische grondslag voor de verschillende regionale economieën is nog steeds aanwijsbaar en herkenbaar. In andere woorden: de kaarten van Tordoir ontkrachten niet het beeld van een grote mate van padafhan- kelijkheid. Nieuw is wel dat de mate van succes van de regionale economische sectoren in toenemende mate afhangt van de mate van integratie in de nationale economie, waarbij het belang van oudere assen (Rotterdam-Bergen op Zoom- Antwerpen) duidelijk afneemt ten gunste van bijvoorbeeld de A2- en de A50-as.

Anderzijds tonen de kaarten van Tordoir dat de sterk gevoelde grens tussen Breda en Tilburg, die teruggaat op politiek- en religieus-institutionele verschillen, gaande- weg vervaagt. Sterker nog, Breda en Tilburg vormen inmiddels een sterke tandem en zijn samen de trekkers van een urbaan en suburbaan gebied in het centrum van de provincie. Stedelijke integratie werpt hier haar vruchten af, zoals dat ook geldt voor Eindhoven en Helmond. De as Breda- Roosendaal bestaat ook, maar is minder sterk; Bergen op Zoom is het centrum van een eigen gebied, evenals de Langstraat met Waalwijk.

Tot slot: hoewel het goed is oog te hebben voor in het verleden gegroeide en door burgers sterk verinnerlijkte verschillen tussen gebieden in Noord-Brabant, is het mijns inziens vooral belangrijk onder ogen te zien dat die waargenomen, ‘intuïtieve’ verschil- len vooral het gevolg zijn geweest van deels rationale, deels pragmatische bestuurlijke en economische keuzes uit het verleden. Ze mogen rationale en pragmatische keuzes in het heden niet in de weg staan.

Noten

- ¹ Tussen 1975 en 1983 was een comité ‘Brabant één’ actief, dat ageerde tegen toenmalige pogingen van het Rijk om de provincie Noord-Brabant op te delen: L. Pirenne, De archivaris vertelt. Tilburgse en Bossche herinneringen (Alphen aan de Maas 2009) 200-201.
- ² Antoon Coolen, ‘Inleiding’ in: idem, red., Land en volk van Brabant. Bijdragen van Brabantse schrijvers, dichters en geleerden (Amsterdam en Antwerpen 1950) 11-31, 21-22.
- ³ P.C. de Brouwer, ‘Het Brabantse wezen’ in: Antoon Coolen, red., Land en volk van Brabant. Bijdragen van Brabantse schrijvers, dichters en geleerden (Amsterdam en Antwerpen 1950) 33-41, 39.
- ⁴ Jan Naaijkens, Leer ze mij kennen... de Brabanders (Leiden 1967) 28.
- ⁵ Naaijkens, Leer ze mij kennen, 26-28.
- ⁶ J.G.M. Scheirs en A.J.J.M. Vingerhoets, ‘Hoe zit het nou echt met dat Brabantse karakter? De Brabantse persoonlijkheid bezien door een psychologische bril’, Brabants Heem 49 (1997) 81-90.
- ⁷ K.A.H.W. Leenders, ‘Het dynamische landschap van Noord-Brabant’, Noordbrabants Historisch Jaarboek 19 (2002) 46-89.
- ⁸ Leenders, ‘Het dynamische landschap’, 48.
- ⁹ Leenders, ‘Het dynamische landschap’, 49-50.
- ¹⁰ Leenders, ‘Het dynamische landschap’, 50-55.
- ¹¹ D.P. Blok, ‘De naam De Kempen’, Brabants Heem 36 (1984) 62-63.
- ¹² [A.C.M. Kappelhof], ‘Regio’s’ in: Ch. Kolman, B. Olde Meierink en R. Stenvert, m.m.v. N. Reijs, T. Kappelhof en B. Kooij, Monumenten in Nederland. Noord-Brabant (Zeist en Zwolle 1997) 40-56, 40.
- ¹³ www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/ ruimtelijke-ordering/structuurvisie/-/media/D69C4891CA6445EAAC4AEBF74F1DDDFD.pdf (8 mei 2014). “Laag 1. De natuurlijke basis: de geomorfologische structuren, grondsoort en watersysteem zijn bepalend voor de wijze waarop de mens het land in gebruik heeft genomen en ontgonnen; Laag 2. Het ontginningslandschap: de ontginningen hebben geleid tot een rijk palet aan cultuurlandschappen, bebouwingspatronen en

natuurgebieden. Ook de militaire geschiedenis en kerkelijke geschiedenis hebben bijgedragen aan de vorming van Brabant; Laag 3. Het moderne landschap: in de tweede helft van de vorige eeuw heeft de ontwikkeling van stad en land zich losser gemaakt van de natuurlijke basis en van het aanwezige cultuurlandschap. Het infrastructuur- netwerk en de ligging ten opzichte van stedelijke netwerken is in grote mate sturend voor ontwikke- lingen. Dit heeft geleid tot moderne cultuurlandschappen, een robuust infrastructuur- netwerk, nieuwe natuurgebieden en nieuwe stedelijke concepten, maar ook tot vervlakking van regionale verschillen.”

¹⁴ H.T.A.M. van Mierlo, Tabakswerkers, landbouwers en patroons. Ondernemersmacht en arbeiders- kracht in een industrialiserende gemeenschap. Valkenswaard 1850-1920 (Tilburg ter perse).

¹⁵ Frank Westerman, De graanrepubliek (z.p. 1999; 2003 veertiende druk) 211-214, 228; Arnoud-Jan Bijsterveld, ‘Tussen romantiek en realisme. De cultuurhistorische betekenis van het Brabantse agrarische landschap’in: idem, Maakbaar erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant (Tilburg 2009) 119-124.

¹⁶ R. l’Ami, A.-J. Bijsterveld, C. Curré, H. Horsten, H. Moors en E. Philips-van Lith, Brabant weerbaar in de wereld. 25 Jaar sociaal-economische ontwikkeling in de Noord-Brabantse samenleving 1983-2008 (Tilburg 2008) 30. Zie ook E. Nijhof, ‘Industrialisatie en regionale identiteit’ in: C. van Eijl, L. Heerma van Voss en P. de Rooy, red., Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw (Amsterdam 2001; herdruk 2005) 171-185.

¹⁷ Nijhof, ‘Industrialisatie en regionale identiteit’, 172.

¹⁸ Nijhof, ‘Industrialisatie en regionale identiteit’, 179.

¹⁹ Voor dit en het volgende Nijhof, ‘Industrialisatie en regionale identiteit’, 179-182.

²⁰ Zie Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda “De Oranjeboom” 66 (2013); Jaarboek De Ghulden Roos 73 (2013).

²¹ N. van Boom en H. Mommaas, red., Comeback Cities. Vernieuwingsstrategieën voor de industriestad (Rotterdam 2009).

²² www.food-feed.nl/ (14 juni 2014).

²³ www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/ruimtelijke-ordening/gebiedsontwikkeling.aspx (6 juni 2014).

²⁴ Henk Buijckx, ‘De oudste provinciekaart’, In Brabant 5 nr. 1 (2014) 12-15, en de daar gepubliceerde kaart.

²⁵ J.G.M. Sanders, W.A. van Ham en J. Vriens, red., Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795 (Hilversum 1996).

²⁶ Charles de Mooij, ‘Verschuivende grenzen’ in: R. van Uytven e.a., red., Geschiedenis van Brabant van hertogdom tot heden (Zwolle, Leuven en ‘s-Hertogenboch 2004; tweede druk 2011) 371-388, 378.

²⁷ J.W.M. Peijnenburg, Van Roomsche Zegeningen en Paapsche Stoutigheden. De geschiedenis van het bisdom van ‘s-Hertogenbosch 1559-2009 (Nijmegen 2009) 36, 114-116, 200.

²⁸ De Mooij, ‘Verschuivende grenzen’, 378.

²⁹ De Mooij, ‘Verschuivende grenzen’, 378.

³⁰ C. de Gast, Afscheiding en Doleantie in het Land van Heusden en Altena. Spanningen tussen gereformeerden en samenleving in de negentiende eeuw (Tilburg 1989); idem, Godsdienst en samenleving in het Land van Heusden en Altena. Confessie, bevinding en verzuiling, 1900-1961 (Tilburg 1993).

³¹ Jos Swanenberg en Har Brok, Het Brabants beschreven. Dialect in Noord-Brabant, met een bibliografie van 1776 tot 2007. De Heemkinderen 3 (Alphen aan de Maas 2008) 7-16.

³² Swanenberg en Brok, Het Brabants beschreven, 27.

³³ Swanenberg en Brok, Het Brabants beschreven, 27-28.

³⁴ Swanenberg en Brok, Het Brabants beschreven, 28.

³⁵ Gabriël van den Brink, De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan in Woensel 1670-1920 (Nijmegen 1996).

³⁶ Anssi Paasi, ‘The resurgence of the ‘Region’ and of ‘Regional Identity’: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe’, Review of International Studies 35 (2009) 121-146, 124, 132-133; aangehaald in Arnoud-Jan Bijsterveld, ‘Zóó is Brabant. Noord-Brabant als casus van dynamisch regionalisme in Europa’ in: W. van de Donk, S. van Dommelen, J. Janssen, W. van Leeuwen en M. Notermans (red.), Het Nieuwste Brabant ([‘s-Hertogenbosch en Eindhoven] 2014) 552-570.

³⁷ Arnoud-Jan Bijsterveld, ‘BrabantStad: drie gedachten over culturele identiteit in historisch perspectief’ in: idem, Maakbaar erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant (Tilburg 2009) 53-63.

Colofon

Publicatie

Provincie Noord-Brabant
Brabantlaan 1
Postbus 90151
5200 MC ‘s-Hertogenbosch
Telefoon (073) 681 28 12
info@brabant.nl
www.brabant.nl

Vormgeving

Bruikman Reclamestudio, Den Haag

Drukwerk

Kampert Nauta, Oss

Fotografie

Cover: Marc Bolsius ©Provincie Noord-Brabant
Beeldbank provincie Noord-Brabant